

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Õiguse instituut

Julia Anderson

**ASENDUSEMADUSE ABSOLUUTNE KEELD:
INIMKAUBANDUSE VASTU VÕITLEMISE VAHEND VÕI
INIMÕIGUSTE RIIVE?**

Bakalaureusetöö

Õppekava HAJB08/14 Õigusteadus, peeriala Eesti avalik ja eraõigus

Juhendaja: PhD Kristi Joamets

Tallinn 2018

Deklareerin, et olen koostanud töö iseseisvalt ja olen viidanud kõikidele töö koostamisel kasutatud teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele, ning ei ole esitanud sama tööd varasemalt ainepunktide saamiseks.

Töö pikkuseks on sõna sissejuhatusest kuni kokkuvõtte lõpuni.

Julia Anderson.....

(allkiri, kuupäev)

Üliõpilasekood: 154007HAJB

Üliõpilase e-postiaadress: julia.anderson@mail.com

Juhendaja: Kristi Joamets, PhD:

Töö vastab kehtivatele nõuetele

.....

(allkiri, kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees:

Lubatud kaitsmisele

.....

(nimi, allkiri, kuupäev)

SISUKORD

LÜHIKOKKUVÕTE	4
KASUTATUD LÜHENDITE LOETELU	5
SISSEJUHATUS	6
1. ASENDUSEMADUSE KÄSITLEMINE INIMÕIGUSENA.....	9
1.1. Asendusemaduse olemus	9
1.2. Asendusemaduse asukoht inimõiguste kontekstis	10
1.2.1. Reproductiivne õigus	11
1.2.2. Lapse õigus	14
2. ASENDUSEMADUSE ÕIGUSLIK REGULATSIOON.....	18
2.1. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon maailmas.....	18
2.2. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon Euroopa Liidus	22
2.3. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon ja põhjendatus Eesti Vabariigis	25
3. ASENDUSEMADUS KUI INIMÕIGUSTE KAITSE	28
3.1. Õiguste piiramine.....	28
3.1.1. Õigus elule	29
3.1.2. Õigus era- ja perekonnaelu austamisele.....	30
3.2. Riive proportsionaalsus.....	33
3.3. Kehtiva keelu põhjendatus Eesti Vabariigis	34
KOKKUVÕTE	37
SUMMARY	40
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU	43

LÜHIKOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida, kas asendusemaduse absoluutne keeld on tingitud inimkaubanduse ennetamisest või asendusemaduse keeld rikub inimõigusi ning kui proportsionaalne on niisugune sekkumine isiku eraellu. Töö kirjutamisel tegi autor empiirilise uurimuse, kasutas süstemaatilist tõlgendamist ja kvalitatiivset analüüsi.

Töö käigus analüüsib autor, mida üldse kujutab endast asendusemaduse protsess ning kelle õigusi asendusemaduse teenuse osutamisel puudutatakse. Töö teises peatükis analüüsib autor nende riikide seadusi, kus asendusemadus on lubatud, ja Euroopa Liidu õigust, et välja selgitada, mis probleemid seisavad last soovinud isikute. Vaadeldakse ka kehtivat Eesti õigust eesmärgiga välja selgitada, kuidas on asendusemadus reguleeritud Eesti Vabariigis. Töö kolmandas peatükis uurib autor, millised inimõigused kaitsevad asendusemaduses osalejate õigusi ja kuidas riik saab neid õigusi rikkuda, kui sekkub, ning kui proportsionaalne niisugune sekkumine on. Viimasena analüüsib asendusemaduse keelu põhjendatust, s.t millest lähtus Eesti seadusandja asendusemaduse keelu rakendamisel.

Töö lõpus tuleb autor järeldusele, et last soovinud isikute õigust saada laps asendusemaduse abil kaitseb õigus era- ja perekonnaelu austamisele. Antud õigus ei ole siiski absoluutne, mis tähendab, et riik võib sekkuda sellesse õigusesse, järgides avalike ja erahuvide tasakaalu. Meditsiini areng lubab tänapäeval last soovivatel paaridel saada laps asendusemaduse abil, kuid Eestis on see keelatud. Seega, asendusemaduse keelu kehtestamisel ei riku riik inimõigusi. Asendusemaduse puhul on riikidele jäetud suur kaalutusõigus, s.t iga riik saab iseseisvalt otsustada kas lubada asendusemaduse või mitte ning mis tingimustel. Samuti jõuab autor järeldusele, et asendusemaduse keeld tänases Eestis on tingitud lapse kuuluvuse vaidluste ja lapse äritsemise objektiks muutmise vältimisest ning naise inimväärikuse kaitsmiseks. Seega asendusemaduse absoluutset keeldu Eesti Vabariigis käsitletakse inimkaubanduse vastu võitlemise vahendina.

Võtmesõnad: asendusemadus, inimõigused, inimkaubandus

KASUTATUD LÜHENDITE LOETELU

ECHR	Euroopa Inimõiguste Kohus (European Court of Human Rights)
EIK	Euroopa Inimõiguste Kohus
EIKo	Euroopa Inimõiguste Kohtu otsus
IVF	In vitro fertilization
KVEKS	Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus
Lapsendamise konventsioon	Riikidevahelises lapsendamises lastekaitseks tehtava koostöö konventsioon
PKS	Perekonnaseadus
RKHKo	Riigikohtu Halduskolleegiumi otsus
TsÜS	Tsiviilseadustiku üldosa seadus
VÕS	Võlaõigusseadus

SISSEJUHATUS

Perekond on väga tähtis iga inimese, ühiskonna ja riigi jaoks. Perekond toetab inimest oluliselt. Inimese moraali alused tekivad ja kujunevad välja eelkõige perekonnas. Eesti keele seletav sõnaraamat määratleb perekonda kui abielupaari koos järglaste ja lähisugulastega, kes kuuluvad leibkonda.¹ Perekonna roll ühiskonnas seisneb selle tasakaalustamises ja sotsiaalsete pingete vähendamises. Oma loomult ja eesmärgilt aitab perekond ühiskonnal lahendada depopulatsiooni probleemi, abistab kehtestada moraali aluseid, laste sotsialiseerimist, arendada kultuuri ja majandust. Seega laste kasvatamine ja rahvaiive on ühiskonna arengus väga tähtis. Demograafiline olukord oluliselt mõjutab ühiskonda oluliselt. Statistika andmetel on iive Eestis pidevalt negatiivne.²

Kogu Euroopa, sealhulgas Eesti ees seisavad mitmed demograafilised väljakutsed – rahvastik vananeb, tööealise elanikkonna hulk kahaneb ja lapsi sünnib üha vähem. Seega Eesti soodustab laste sündi.³ Eesti naistearstide hinnangul on kunstliku viljastamise protseduuride vajadus ca 1500 protseduuri aastas.⁴ Käesoleval ajal pakub meditsiiniteadus erinevaid meetodeid viljatutele inimestele, k.a. *in vitro*⁵ viljastamine ja embrüo ülekanne. Eesti arsti Andrei Sõritsa sõnul „surrogaatemadust vajavate inimest arv pole Eestis suur, ca 20-30 inimest“, kuigi selliseid inimesi on.⁶ Kas siis nendel inimestel, kes ei saa last loomulikul viisil, puudub reproduktiivõigus ja õigus riigi toetusele laste saamiseks?

Eestis on enamuses maailmas kasutatavad viljatusravi meetodid, v.a asendusemadus, kättesaadavad. Arstid on seisukohal, et asendusemaduse rakendamine Eestis on tehniliselt võimalik, kuigi Eesti seadused seda ei luba.⁷ Eestis on läbi viidud vastavaid uuringuid ja diskuteeritud asendusemaduse legaliseerimise teemal, kuid mitmed olulised küsimused on siiani lahtised. Üheks nendest on asendusemaduse õigus inimõiguste kontekstis. 2017. aastal arutas Riigikogu probleemkomisjon koos huvigruppidega avalikul istungil juba mitmendat korda asendusemaduse seadustamise

¹ Eesti Keele Instituudi Eesti keele seletav sõnaraamat.

² Eesti Statistikaamet. Tabel RV030: sündid, surmad ja loomulik iive.

³ Sotsiaalministeerium. (2011). Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020, lk 5.

⁴ Sotsiaalministeerium. (2007). Arengukava "Viljatusravi toetamine 2007-2010" ja "Viljatusravi toetamise rakenduskava 2007-2010" täitmise aruanne 2007, lk 1.

⁵ Ladinakeelne väljend, mis tähendab viljastamine klaasis – lastetusravi meetod, mille puhul raseduse saavutamiseks viiakse munarakk ja seemnerakud kokku väljaspool naise organismi (katseklaasis) ning emakasse siiratakse viljastatud munarakk.

⁶ Jõerand, R. (2015). Eesti naised sõidavad välismaale asendusemadelt lapsi saama. – *Pealinn*, 02. november.

⁷ Venesaar, M. (2013). Eesti Arstide Liidu eetikakonverents "Sünd – õnn või õigus". – *Eesti Arst*, Nr. 92(2), lk 106.

küsimusi rahvastikukriisi lahendamiseks.⁸ Viljatute inimeste võimalused lapse saamiseks on teravalt päevakorral olnud juba aastaid, kuid regulatsiooni, mis tagaks reproduktiivvabaduse, veel ei ole.

Lääneriikides reproduktiivõigus on saanud iga inimese vabaks valikuks alles viimasel ajal. Ajalooliselt reproduktiivõigus sõltus oluliselt moraalist, eetikast, usust või perekonna planeerimisest. Vastavalt Maailma Terviseorganisatsiooni selgitusele hõlmavad reproduktiivõigused meeste ja naiste õigust saada teavet ja juurdepääsu ohututele, tõhusatele, taskukohastele ja kättesaadavatele rasestumisvastastele meetoditele vastavalt nende valikule, samuti õigust saada juurdepääsu asjakohastele tervishoiuteenustele, mis tagavad naisele ohutu raseduse ja sünnituse, samuti võimaluse luua paaridele parimad võimalused terve lapse saamiseks.⁹

Tänapäeva ühiskonna olulisemates õigusaktides nagu ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 16 ja Euroopa sotsiaalharta artikkel 16 sätestavad ühiskonna loomuliku põhiüksusena perekonna, mida tuleb arendada ja igati toetada. Üheks selle vormiks peaks olema ka asendusemaduse senisest kättesaadavamaks muutmine neile, kellele see on ainsaks võimaluseks lastetusest ülesaamiseks ja harmoonilise perekonna loomiseks.

Oma uurimustöös püstitab autor järgmise uurimusküsimuse: kuidas käsitletakse Eesti Vabariigis asendusemaduse absoluutset keeldu, kas inimkaubanduse vastu võitlemise vahendina või inimõiguste riivena ning kas selline sekkumine on proportsionaalne?

Käesolev töö on empiiriline uurimus. Peamiselt kasutab autor oma töös süstemaatilist tõlgendamist. Töö on kvalitatiivne analüüs. Bakalaureusetöö teema käsitus on üles ehitatud deduktiivsele alusele, liikudes üldisest üksikule. Analüüsitakse asendusemaduse küsimust rahvusvahelise, EL ja Eesti õiguse kontekstis.

Esimeses peatükis uurib autor asendusemaduse käsitlemist inimõigusena, s.t analüüsitakse asendusemaduse olemust ja mõistet. Termin asendusemaduse mitmesuguse tõlgendamise tõttu pidas töö autor vajalikuks esmalt käsitleda asendusemaduse mõistet, näidates, kuidas on nimetatud

⁸ Mihelson, H., Mäekivi, M. (2017). Riigikogu arutles juba mitmendat korda asendusemaduse üle. – *Postimees*, 05. juuni.

⁹ Reproductive health. – *World Health Organisation*.

mõistet käsitletud erinevates allikates, et vältida asendusemaduse mõiste väärat tõlgendamist edaspidise analüüsi käigus. Samas peatükis analüüsitakse ka asendusemaduse kohta inimõiguste kontekstis ja seda, kelle õigusi ja mis ulatuses asendusemaduse protsess puudutab.

Bakalaureusetöö teises peatükis analüüsitakse, kuidas on asendusemadus õiguslikult reguleeritud maailmas, Euroopa Liidu riikides ning Eesti Vabariigis, et välja selgitada, millised õiguslikud probleemid seisavad last soovivate isikute ees.

Kolmandas peatükis käsitleb autor asendusemadust läbi inimõiguste kaitse. Uuritakse asendusemaduse võimalikku mõju inimõigustele. Autor uurib, millised inimõigused kaitsevad asendusemaduses osalejate õigusi, kuidas riik saab nendesse õigusustesse sekkuda ja kui proportsionaalne niisugune sekkumine on. Viimasena analüüsitakse asendusemaduse keelu põhjendatust, s.t millest lähtus Eesti seadusandja asendusemaduse keelu kehtestamisel.

1. ASENDUSEMADUSE KÄSITLEMINE INIMÕIGUSENA

1.1. Asendusemaduse olemus

Asendusemaduse mõiste defineerimine on väga oluline, kuna selle tähenduse mitmetimõistmine võib viia ekslikele ja valedele arusaamadele asendusemaduse olemusest ja sisust. Autor on seisukohal, et asendusemaduse selgitamine on tähtis käesoleva töö mõistmiseks ja asendusemaduse liikide eristamiseks.

Oxfordi seletav sõnaraamat defineerib mõisted surrogaat (ingl.k. *surrogate*) ja surrogaatema (ingl.k. *surrogatemother*). Surrogaadi all mõistetakse asendust, eelkõige isikut, kes asendab teist isikut konkreetses rollis. Surrogaatema all mõistetakse naist, kes kannab teise naise asemel last, kes on viljastatud kas tema enda või teise naise munarakust.¹⁰ Eesti õigekeelsussõnaraamat määratleb surrogaati kui aseainet. Asendusema on seal defineeritud kui naine, kellele on üle kantud võõras munarakk või embrüo.¹¹ Võõrsõnade leksikon seletab mõistet surrogaatema kui „kui asendusema; naine, kes kannab teise naise viljastatud munarakku ja loobub sellest arenenud lapsest pärast sündi.“¹²

Meditsiiniõigusele spetsialiseerunud eesti jurist Ants Nõmper ning kriminaalõiguse professor ja õigusteadlane Jaan Sootak on määratlenud asendusemadust järgmiselt: „Tegemist on olukorraga, kus naisele kantakse üle teise naise munarakk või sellest loodud embrüo. ... Laps saab endale kaks ema – geneetilise ja sünnitusema.“¹³ Teiste sõnadega, surrogaatemadus ehk asendusemadus on nähtus, mille puhul rasedus- ja sünnitusprotsessis osaleb kaks naist. Ühelt naiselt võetakse munarakk, viljastatakse see seemnerakuga ja sellest toimingust tekkinud embrüo kantakse üle teise naise emakasse, kes ei ole tulevase vastsündinuga geneetiliselt seotud.

Asendusemadust liigitatakse tavaliselt ka traditsiooniliseks ehk osaliseks ja gestatsiooniliseks ehk täielikuks asendusemaduseks. Osalise asendusemaduse puhul kasutatakse surrogaatema munarakku ja emakat. Surrogaatema viljastatakse tulevase isa või doonori seemnerakuga ja pärast

¹⁰ Stevenson, A., Waite, M. (2011). *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, lk 1451.

¹¹ Erelt, E., Leemets, T., Mäearu, S., Raadik, M. (2013). *Eesti õigekeelsussõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 875, 81.

¹² Vääri, E., Kleis, R., Silvet, J., Paet, T., Rehemaa, T. (2016). *Võõrsõnadeleksikon*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 1066.

¹³ Nõmper, A., Sootak, J. (2007). *Meditsiiniõigus*. Tallinn: Juura, lk 172.

sünnitamist annab surrogaatema lapse tema geneetilisele isale ning loobub ise lapsest. Osalise asendusemaduse puhul, kui paar võtab sündinud lapse, ei ole tulevasel emal kunagi geneetilist sidet sündinud lapsega. Täieliku asendusemaduse puhul viljastatakse embrüo *in vitro* abikaasade või doonori sugurakkudega ja seejärel viiakse viljastatud munarakk surrogaadi emakasse. Täielik asendusemadus võib väljendada mitmes vormis, kuid sündinud laps ei kuulu geneetiliselt surrogaatemale:

- Embrüo luuakse last soovinud paari sugurakkudest. Tulevane laps on geneetiliselt seotud last soovinud paariga.
- Embrüo luuakse last soovinud mehe seemnerakkudest ja doonori munarakust, kus doonor ei ole surrogaatema. Tulevane laps on geneetiliselt seotud last soovinud isaga.
- Embrüo loomisel kasutatakse last soovinud ema munaraku ja doonori seemneraku. Tulevane laps on geneetiliselt seotud last soovinud emaga.
- Doonori embrüot implanteeritakse surrogaadi emakasse. Doonori embrüod tekkivad kui embrüo omanikul on jäänud embrüod, mida ta annetab. Saadud laps ei ole geneetiliselt seotud last soovinud vanematega.¹⁴

Samuti võib asendusemaduse liigitada tasuta ja tasuliseks asendusemaduseks. Tasuta asendusemaduse puhul ei saa surrogaatema asendusemaduse eest tasu. Tasulise asendusemaduse puhul sõlmivad vanemaks saada sooviv isik ja surrogaatema lepingu, mille kohaselt peab surrogaatema saama asendusemaduse eest tasu. Kuigi ka tasuta asendusemadus ei välista tervisekulusid, s.t raseduse ja sünnitusega seonduvad kulud, mida vanemaks saada sooviv isik peab kandma.¹⁵

1.2. Asendusemaduse koht inimõiguste kontekstis

Asendusemaduse lepingu järgi kohustub asendusema kandma kolmandale isikule või paarile last ja pärast selle sündimist andma lapse kokkulepitud isikule või paarile üle. Seega osaleb asendusemaduse protsessis mitu isikut, kelle õigused võivad olla riivatud:

- isikud, kes pöördusid lapse saamiseks asendusema poole;

¹⁴ Imrie, S., Jadva, V. (2014). The long-term experiences of surrogates: relationships and contact with surrogacy families in genetic and gestational surrogacy arrangements. – *Reproductive biomedicine online*, Vol. 29, No. 4, 424–435.

¹⁵ Oja, L. (2013). Riigikogu kantselei õigus- ja arendusosakond. Reproduktiivõigused – asendusemadus Eestis. – *Teemaleht*. Nr. 16.

- asendusema;
- asendusema abikaasa;
- laps.

Käesolevas töös analüüsitakse last soovitud isikute, asendusema ning lapse õigusi asendusemaduse protsessis. Asendusema abikaasa õigusi käesolevas töös ei analüüsita.

1.2.1. Reproductiivne õigus

Reproduktiivõigusi on rahvusvahelisi inimõigusi käsitlevates õigusaktides üha rohkem tunnustatud. Need õigused, mis sisaldavad teadmisi perekonna planeerimisest ja juurdepääsu rasedustumisvastastele vahenditele ja on tihti seotud õigusega tervisele, on kogu maailmas laialt levinud.¹⁶

Reproduktiivne õigus on üsna uus õigus. Selle õiguse algne mõiste ilmus 1968. aastal Teherani rahvusvahelise inimõiguste konverentsi lõppaktis, mis tunnustas õigust vabalt ja vastutustundlikult otsustada laste arvu üle ning saada juurdepääs teabele, haridusele ja vahenditele, mis võimaldavad neid õigusi kasutada.¹⁷ Alles 1994. aasta rahvastikukonverentsil Kairos tõusid reproduktiivõigused esile.¹⁸ Kuigi Kairo konverents oli korraldatud rahvastikuprobleemi lahendamiseks, tunnistasid konverentsil osalejad, et „perekonna planeerimise programmid ei tohi sisaldada mingit vormi sundimisest, varem rakendatud perekonna planeerimise programmid ei ole oluliselt mõjutanud rahvastiku kasvu või langust ning perekonna planeerimisel riigi poolt tuleb avalikustada teavet ja pakkuda teenuseid, aga mitte kinnitada kvoote või sihte“.¹⁹

Kairo konverentsi raporti kohaselt “on eesmärk aidata paaridel ja üksikisikutel saavutada oma reproduktiivseid eesmärke ja valmistada neile ette kõik tingimused, et teostada oma õigust laste saamiseks omal valikul“.²⁰ Kairo konverentsil tuvastati, et reproduktiivsed õigused sisaldavad “paaride ja üksikisikute põhiõigust vabalt ja vastutustundlikult otsustada oma laste arvu, nende sündimise vahe ja ajas üle, millal last sünnitada, saada selleks vajalikku informatsiooni ja

¹⁶ Blair, D. M., Weiner, M. H., Stark, B., Maldonado, S. (2015). *Family law in the world community*. 3rd ed. S.I.: Carolina Academic Press, p.794.

¹⁷ *Final Act of the international conference of human rights*, Teheran, 22. aprill – 13. mai 1968. New York: United Nations.

¹⁸ *Report of the international conference on population and development*, Kairo, 5–13 september 1994. United Nations. p. 1.12.

¹⁹ *Ibid.* p. 7.12.

²⁰ *Ibid.* p. 7.16.

vahendeid ning õigust seksuaal- ja reproduktiivtervise maksimaalse taseme saavutamiseks²¹. Nimetatud lai sõnastus kajastab osalevate riikide erisusi reproduktiivõiguste teostamisel ja mitmete riikide suutmatust üldse neid õigusi käsitleda. Asendusemadus ei olnud Kairo konverentsi päevakorras. Asendusemadust ei toetatud ega mõistetud ka hukka. Asendusemadust toetab kaudselt “õigus saavutada oma reproduktiivsed õigused ... ja teha valik lapse sünni suhtes”.²² Vaatamata sellele et rahvusvaheline õigus ei räägi otseselt asendusemaduse kaitsest, on igal inimesel õigus kasutada tehnilise progressi saavutusi reproduktiivtervise kaitseks ja viljatuse ravimiseks, kui see ei riku asendusemaduse teiste osalejate õigusi, s.t asendusema ja lapse õigusi.

Vastukaaluks on asendusema ja temast sündinud lapse õiguste kaitsmine. Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta toetab rasedate naiste õigusi. Näiteks konventsiooni artikkel 11.2 sätestab meetmed, mida riigid peavad rakendama, et „ära hoida naiste diskrimineerimist abielus oleku või emaduse tõttu ning efektiivselt tagada nende õigus tööle“. Need meetmed sisaldavad keeldu töölt vallandamisele raseduse või rasedus- ja sünnituspuhkuse tõttu; kohustavad kehtestama palgalised või nendega võrreldavate sotsiaaltoetustega puhkused, kusjuures säilib endine töö- või ametikoht ja sotsiaaltoetus; kohustavad ergutama vajalike täiendavate sotsiaalteenuste osutamist, eriti lasteasutuste võrgu loomise ja laiendamise teel, et vanematel oleks võimalik ühitada perekondlike kohustuste täitmine tööga ja võtta osa ühiskondlikust elust; kohustavad tagama naistele raseduse ajal erilise kaitse, kui nad teevad selliseid töid, mille kohta on tõendatud, et nad on tervisele kahjulikud. Konventsiooni artikkel 12 nõuab, et riigil tuleb „rakendada kõiki vastavaid meetmeid, et tagada juurdepääs meditsiinilisele teenindamisele, eriti selles osas, mis puudutab perekonna planeerimist“ ja täpsemalt „tagada naistele raseduse, sünnituse ja sünnitusjärgsel ajal vastav teenindamine, samuti vastava toitlustamise raseduse ja rinnaga toitmise ajal, osutades vajaduse korral tasuta teenuseid“. Lisaks sellele annab artikkel 5 emadusele pigem „sotsiaalse funktsiooni“, mille järgi konventsiooniga liitunud riigid peavad „rakendama kõiki vastavaid meetmeid, et tagada, et kasvatus perekonnas sisaldaks õiget arusaamist emadusest kui sotsiaalsest funktsioonist ...“. Täiendavalt keskendub konventsioon rasedate naiste tervisele, mis ei ole täielikus vastuolus asendusemadusega. Kokkuvõttes võib väita, et konventsiooniga pigem kinnitati meetmed, mis kaitsevad ka asendusema tervist ja vähendavad vaidlusi. Lisaks annab konventsioon emadusele sotsiaalse rolli, mida on aga raske kombineerida tasulise asendusemadusega või tasulise asendusemaduse sellise vormiga, kus last soovivad vanemad ja asendusema on omavahel võõrad.

²¹ *Ibid.* p. 7.3.

²² *Ibid.* p. 7.14.

Asendusemaduse kokkuleppega seoses võib tekkida küsimus, mis põhjusel on asendusema nõus kolmandale isikule last sünnitama. Kui asendusema saab tasu, võib eeldada, et asendusema nõusolek on vabatahtlik, kuna ta vajab raha. Sõltuvalt riigist võib asendusema oma teenuse eest saada kuni 100 000 eurot.²³ Kuid isegi tasulise lepingu puhul võib asendusema nõusolek olla mittevabatahtlik, vaid peale sunnitud naise rahalise seisu tõttu. Näiteks Indias ei vali asendusema tihti ise asendusemana töötamist, vaid teda sunnib selleks tema perekond, et parandada oma rahalist olukorda.²⁴ Lisaks eksisteerib tasulise asendusemaduse puhul oht, et asendusemadusega tegelevad ettevõtted kuritarvitavad, eriti arengumaades, vaeste ja mitteharitud naiste õigusi, sundides neid asendusemaks hakkama ilma nende nõusolekuta. Konventsiooni naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta artikli 6 järgi „rakendavad osavõtvad riigid kõiki vastavaid meetmeid, kaasa arvatud seadusandlikke, et ära hoida igasugune naistega kauplemine ja naiste prostitutsiooni ekspluateerimine.“²⁵ Samas Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokollis artikli 3 ja Inimkaubandusvastase Euroopa Nõukogu konventsiooni artikli 4 järgi selgitatakse, et „inimkaubandus on isiku ekspluateerimiseks tema värbamist, vedamist, üleandmist, majutamist või vastuvõtmist, inimröövi toimepanemise või muul viisil jõu kasutamise või sellega ähvardamise, petmise, võimu kuritarvitamise või isiku abitu seisundi ärakasutamise või teist isikut kontrolliva isiku nõusoleku saavutamiseks makse tegemise või vastuvõtmise või muu hüvise pakkumise või vastuvõtmise või muu kuritarvituse teel. Ekspluateerimisena käsitletakse ka teise isiku prostitueerimisele sundimist või muul viisil seksuaalset ärakasutamist, sunniviisilist tööd või teenistust, orjuses või sama laadi seisundis pidamist või elundi sunniviisilist eemaldamist; inimkaubanduse ohvri nõusolek käesoleva artikli punktis a käsitletud ekspluateerimisega ei muuda selle kuriteo kvalifikatsiooni, kui tegu on toime pandud punktis a nimetatud viisil.“²⁶ Isegi kui mõnes riigis on olemas seadused, mis kaitsevad naisi ekspluateerimise eest, ei piisa neist, kuna asendusema nõusolek võib olla antud surve all.

²³ Merino, F. (2010). *Adoption and surrogate pregnancy*. New York: Maple Press, lk 53.

²⁴ Brugger, K. (2012). International Law in the Gestational Surrogacy Debate. – *Fordham International Law Journal*, Vol. 35, Issue 3, lk 671.

²⁵ Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. RT II 1995, 5, 31. Art. 6.

²⁶ Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll. RT II 2004, 7, 23; Inimkaubandusvastane Euroopa Nõukogu konventsioon. RT II, 23.12.2014, 2.

Asendusemaduse vastaste seisukohalt on asendusemadus omaette inimvääriskuse rikkumine, sõltumata sellest, kas naine hakkas asendusemaks omal vabal tahtel või surve all.²⁷

1.2.2. Lapse õigus

Asendusemaduse protsessi juures on sündinud laps ainus isik, kes ei saa vastuväidet esitada. Kuidas kaitstakse asendusemaduse tulemusena sündinud lapse õigusi?

Lapse õiguste konventsioon sisaldab mitut sätet, mis puudutavad asendusemaduse mõistet. Esiteks peavad lapse õigused olema “tunnustatud ja tagatud ... ilma igasuguse diskrimineerimiseta, ... vaatamata sünnipärale või muudele tingimustele.”²⁸ Antud sätte eesmärgiks on ennetada laste kui grupi diskrimineerimist, et lapsi ei koheldaks kehvemini kui täiskasvanuid.²⁹ Ehkki selle sätte eesmärk on iga lapse õigus mittediskrimineerimisele, sealhulgas kaitseb see lapsi, kes on sündinud asendusemaduse tulemusel. Konventsiooni artikkel 7.1 sätestab, et „laps registreeritakse kohe pärast sündi ning sünnihetkest alates on tal õigus nimele, õigus omandada kodakondsus ja õigus tunda oma vanemaid ja olla nende poolt hooldatud“. Sellest sättest tuleneb kaks küsimust, mis mõlemad on seotud siseriikliku õigusega.

Esimene probleem on seotud küsimusega, et kui siseriiklik õigus näeb ette, et lapse ema on selle lapse sünnitanud naine, kas sellega rikutakse lapse õigust tunda oma bioloogilist ema? Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuse (EIKo) *Godelli v. Itaalia*³⁰ asjaolude kohaselt jättis kaebaja ema ta pärast sündi maha ega nõustunud oma nime kandmisega sünnitunnistusele. Kaebaja ei saanud juurdepääsu andmetele oma päritolu kohta ja talle ei avaldatud tema sünnitanud ema andmeid. Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) asus seisukohale, et on rikutud Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕK) artiklit 8, sest riik ei taganud lapse bioloogilise ema ja lapse vastandlike huvide nõuetekohast tasakaalu. EIKo-s *Odievre v. Prantsusmaa*³¹ jäeldas EIK, et lapse huvi teada oma päritolu ja eelkõige oma ema peab olema tasakaalus muude era- ja avalike huvidega. Juhtumid, kus lapse bioloogiline ema otsustab jääda anonüümseks, kuid laps võib saada oma bioloogilise ema kohta vähemalt isikut mittetuvastavaid andmeid ja lapsel on võimalik taotleda emalt konfidentsiaalsusest loobumist, võivad olla EIÕK artikliga 8 kooskõlas.

²⁷ Cohen, C. B. (1999). Selling Bits and Pieces of Humans to Make Babies: The Gift of the Magi Revisited. – *Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine*, Vol. 24, Issue 3, lk 305.

²⁸ Lapse õiguste konventsioon. RT II 1996, 16, 56, Art. 2.1

²⁹ Hammarberg, T., Belembaogo, A. (2005). Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. – *Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas*. Lastekaitse Liit. lk 17.

³⁰ *Godelli v. Italy*, no 33783/09, § 58, ECHR 2012.

³¹ *Odievre v. France*, no 42326/98, §§ 48-49, ECHR 2003.

Teine küsimus on seotud asjaoluga, et kui laps ei saa omandada last soovinud vanemate kodakondsust, võib laps olla ebakindlas olukorras. EIKo *Labassee v. Prantsusmaa*³² asjaolude kohaselt keeldusid Prantsusmaa võimud väljastamast Prantsusmaa kodaniku välismaal sündinud lapsele Prantsusmaa sünnitunnistust, kuna laps oli sündinud surrogaatemalt. Sünnitunnistuse mitteväljastamise tulemusena ei olnud võimalik tuvastada lapse ja tema vanemate vaheliseid õiguslikke suhteid ja selle tulemusena jäeti laps ilma Prantsusmaa kodakondsusest. EIK tuvastas lapse eraelu puutumatus rikkumise EIÕK artikli 8 tähenduses. Kuigi EIÕK ei taga õigust kodakondsusele³³, võib meelevaldne keeldumine kodakondsuse andmisest siiski kuuluda EIÕK artikli 8 kohaldamisalasse, kuna see avaldab mõju üksikisiku eraelule, mis hõlmab lapse sotsiaalse identiteedi aspekte.³⁴

Lisaks ülaltoodule on asendusemadusega seotud lastekaubanduse probleem. Selle probleemi olemasolu kinnitab tõsiasi, et asendusemaduse kokkulepe järgi saab laps lepingu objektiks. See muudab lapse ja inimese väärtusetuks. Tasulise asendusemaduse puhul on last soovinud vanemate ja asendusema vahel kokkulepe, mille järgi asendusema annab sündinud lapse vanematele-tellijatele. Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitleva fakultatiivprotokolli artikli 2 punkt (a) ütleb, et „laste müük on mis tahes toiming või tehing, mille käigus mis tahes isik või isikute rühm annab lapse üle teisele isikule või isikute rühmale rahalise tasu või mis tahes muu tasu eest.“³⁵ Fakultatiivprotokolli artikli 1 järgi „... keelavad protokolliosalised laste müügi ...“. Lastekaubanduse mõiste on juurdunud olulistes rahvusvahelistes õigusaktides. Lapse õiguste konventsiooni artikkel 35 sätestab, et „osalisriigid rakendavad kõiki riiklikke, kahe- ja mitmepoolseid abinõusid, et vältida lapseröövi, laste müümist või nendega kaubitsemist mis tahes eesmärgil või vormis.“³⁶ Riikidevahelises lapsendamises laste kaitseks tehtava koostöö konventsioon³⁷ (edaspidi Lapsendamise konventsioon) haakub Lapse õiguste konventsiooni artikliga 35. Lapsendamise konventsiooni artikkel 1 sätestab, et „konventsiooni eesmärk on ... korraldada konventsiooniosaliste koostööd, et tagada nimetatud

³² *Labassee v. France*, no. 65941/11, ECHR 2014.

³³ *Slivenko and Others v. Latvia*, no 48321/99, § 77, ECHR 2002.

³⁴ *Genovese v. Malta*, no 53124/09, § 33, ECHR 2011.

³⁵ Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitlev fakultatiivprotokoll. RT II 2004, 23, 94.

³⁶ *Supra nota* 28.

³⁷ Riikidevahelises lapsendamises lastekaitseks tehtava koostöö konventsioon. RT II 2001, 31, 157.

abinõude tunnustamine, mis aitab vältida laste röövimist või müümist või nendega muul viisil kaubitsemist.³⁸

Lapsendamise konventsiooni ettevalmistavates materjalides on märgitud, et mõiste „lastekaubandus“ hõlmab lapse ebaseaduslikku saamist lapsendamise eesmärgil ning lapse ebaseaduslikku saamist muul ebaseaduslikul eesmärgil.³⁹ Lastekaubanduse mõistet avatakse Hans van Looni raportis riikidevahelisest lapsendamisest, mis oli loodud Lapsendamise konventsiooni ettevalmistamisel. Van Looni raportis arutati, „kas rahvusvaheline lastekaubandus toimub lapsendamise eesmärgil või lapsendamise varjus, eesmärgiga varjata ebaseaduslikke tegusid.“⁴⁰ Van Loon kirjeldas kolme põhilist viisi, mida kasutatakse ebaseaduslikuks lapse saamiseks: „laste müük, pettusega või sunniviisiliselt saadud ema nõusolek lapse üleandmiseks ja lapserööv.“⁴¹ Raportis on kirjeldatud õigussüsteemi kasutamist võltsitud dokumentide ja reisidokumentide esitamise kaudu, et „pesta“ „kaupa“ – viidates lastele. Seega kasutatakse mõistet „lastekaubandus“ niisuguste olukordade kirjeldamiseks, mida nimetatakse raportis „lastepesuks“: lapse ostmine, lapse saamine pettusega või sunniviisil või ametlike riikidevaheliste lapsendamise vahendite abil, andes lapsele dokumendi võltsitud orvu staatusega ja seejärel ta lapsendades.⁴²

Lapse õiguste konventsioonis on lastekaubandus, laste müük ja laste röövimine omavahel seotud, kuid siiski erinevad nähtused.⁴³ Lapse õiguste konventsiooni loomisel puudus lastekaubanduse täpne rahvusvaheline määratlus. See kajastub ka van Looni raportis, milles mõiste „lastekaubandus“ hõlmab laste müüki ja laste röövimist. Kõige täpsem definitsioon inimkaubandusele (sh lastekaubandusele) on antud 2000. aastal vastu võetud dokumendis Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll, mille artikli 3 ütleb, et „inimkaubandus tähendab isiku eksploatamiseks tema värbamist, vedamist, üleandmist, majutamist või vastuvõtmist, inimröövi toimepanemise või muul viisil jõu kasutamise või sellega ähvardamise, petmise, võimu kuritarvitamise või isiku abitu seisundi ärakasutamise või teist isikut kontrolliva isiku nõusoleku saavutamiseks makse tegemise või vastuvõtmise või muu hüvise pakkumise või vastuvõtmise või

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Van Loon, J. H. A. (1990). Report of intercountry adoption. – *Proceedings of the Seventeenth Session (1993) - Adoption co-operation*, lk 51.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.* lk 51-55.

⁴³ *Supra nota* 28.

muu kuritarvituse teel...⁴⁴ Samas protokollis selgitatakse veel, et „lapse – iga alla kaheksateistkümneaastase isiku – ekspluateerimiseks tema värbamist, vedamist, üleandmist, majutamist või vastuvõtmist käsitatakse inimkaubandusena ka siis, kui seda ei ole toime pandud eelpool nimetatud viisil.”⁴⁵

Seega nii Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitlev fakultatiivprotokoll kui ka Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll keelavad protokolliosalistel laste müügi, mis võib toimuda tasulise asendusemaduse puhul, ning samuti on keelatud lapse üleandmine näiteks tasuta asendusemaduse korral. Nii fakultatiivprotokoll kui ülalnimetatud konventsioon olid Eestis ratifitseeritud ja täitmiseks kohustuslikud.

⁴⁴ Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll. RT II 2004, 7, 23. Artikkel 3 (a).

⁴⁵ *Ibid.* Artikkel 3 (c, d).

2. ASENDUSEMADUSE ÕIGUSLIK REGULATSIOON

2.1. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon maailmas

Asendusemadus annab viljatutele inimestele võimaluse lapsi saada. Seetõttu on asendusemaduse teenus kiiresti globaliseeruv tegevus, kusjuures kõik sellega kaasnevad riskid avaldavad riikidele mõju. Seoses sellega, et riikides on erinev elustandard, võib asendusemaduse lubamise tulemuseks olla madala sissetulekuga inimeste eksploateerimine. Rahvusvahelise Sotsiaalteenuse valitsusvälise organisatsiooni andmetel sünnib igal aastal asendusemaduse tulemusena umbes 20 000 last.⁴⁶ Enamik asendusemasid, nende seas ka need, kes kannavad last tasu eest, eriti arengumaades, on väga vaesed ja harimatud.⁴⁷ Teiseks ei ole veel lõplikult selge küsimuse moraalne pool. Seega on tähtis seda valdkonda õiguslikult reguleerida.

Asendusemadust ei nähta maailmas ühetähenduslikuna. Asendusemadus on keelatud osas Euroopa riikides, kuid lubatud näiteks Kreekas, Ühendkuningriigis, Venemaal ja Ukrainas, samuti mõnedes teistes riikides üle maailma.

Ameerika Ühendriikides on mitu osariiki, kus asendusemadus on lubatud. California osariiki peetakse asendusemaduse suhtes kõige sõbralikumaks, mis teeb sellest populaarse sihtkoha vanemaks saada soovivatele isikutele.⁴⁸ Surrogaatteenuse lepinguid reguleeritakse California Perekonna Koodeksi osa 7962 punktis (f)(2), mille kohaselt „kohtuotsus või määrus peab surrogaatteenuse osutamise lepingus kehtestama vanemaks saada sooviva isiku või isikute vanemalapse suhted ning peab tuvastama, et asendusema, tema abikaasa või partner ei ole lapsevanem ega oma vanemlikke õigusi ega kohustusi lapse või laste suhtes. Kohtuotsus või määrus antakse viivitamatult, ilma täiendava arutamise või tõendusmaterjali kogumiseta, välja arvatud juhul, kui kohus või asendusemaduse teenuse osutamise lepingus osaleja on heauskselt ja mõistlikult veendunud, et asendusemaduse teenuse leping või advokaadi avaldus ei olnud tehtud vastavalt käesolevale jaotisele.“⁴⁹ Seega California osariik lubab vanemaks saada soovivatel isikutel, kes on

⁴⁶ International Social Service. (2016). Call for Action 2016. Urgent need for regulation of International surrogacy and artificial reproductive technologies. p. 1.

⁴⁷ *Supra nota* 24, lk 673.

⁴⁸ Nicolas, P. (2014). Straddling the Columbia: a constitutional law professor's Musings on circumventing Washington State's criminal prohibition on compensated surrogacy. – *Washington Law Review*, Vol. 89: 1235, p. 1245.

⁴⁹ California Family Code. Section 7962, f, 2.

sõlminud surrogaateenuse osutamise lepingu, saada kohtu kinnituse, mis tõendab nende seost veel sündimata lapsega.

Kanadas on lubatud tasuta asendusemadus, kuid asendusemadus kasu saamise eesmärgil on keelatud.⁵⁰ Venemaal on väga leebe asendusemaduse režiim. Keeld kehtib üksnes asendusema tervise suhtes – potentsiaalse asendusema tervis ja vanus peavad võimaldama tal last kanda.⁵¹ Venemaa perekonnaseadus sätestab, et lapsevanematena saab registreerida abielupaari, kes andis oma nõusoleku embrüo implantatsiooniks ehk pesastumiseks teisele naisele ja peale lapse sündi see naine andis nõusoleku lapse üleandmiseks last soovinud paarile.⁵²

Lõuna-Aafrikas on nii üksikisikutel kui paaridel lubatud sõlmida tulevase asendusemaga asendusemateenuse osutamise leping ilma kasu saamise eesmärgita, eeldusel et kõikide osapoolte elukoht on Lõuna-Aafrikas. Lepingu kinnitamine kohtu poolt annab last soovinud vanematele õiguse olla tunnistatud tulevase lapse vanemateks, kuigi asendusemale jääb õigus võtta oma nõusolek tagasi 60 päeva jooksul pärast lapse sündi. Kui asendusema otsustab raseduse mittemeditsiinilistel põhjustel katkestada, ta peab last soovinud vanematele hüvitama nende kulud. Lisaks, kui tellija on üksikisik, peab ta olema lapsega geneetiliselt seotud; kui taotleja on paar, peavad mõlemad olema lapsega geneetiliselt seotud, välja arvatud juhul, kui nad on samasooline paar.⁵³

Ukraina Perekonna Koodeksi artikli 123 lg 2 ütleb, et „kui teise naise organismi viiakse inimese embrüo, mis oli viljastatud abikaasadest (mehest ja naisest) reproduktiivtehnoloogia rakendamise tulemusel, on abikaasad lapse vanemad“. Lõike 3 kohaselt „kui laps oli viljastatud reproduktiivtehnoloogia abil mehe ja doonori rakkudest ja viljastatud laps oli viidud mehe abikaasa organismi, siis selle tulemusena sündinud laps on abikaasade laps.“⁵⁴ Seega Ukraina seaduse kohaselt saavad last soovivad vanemad selle lapse vanemateks, kui nad läbivad spetsiaalse protseduuri. Ukrainas tegutseb palju kliinikuid, mis osutavad asendusemaduse teenust. Seoses sellega, et Ukrainas puudub asutus, mis reguleeriks asendusemaduse teenust, on raske öelda, palju

⁵⁰ Canada Assisted Human Reproduction Act. S.C. 2004, c. 2. 29.03.2004.

⁵¹ Federalnij zakon ob osnovah ohranõ zdorovja graždan v Rossijskoi Federatsii, 21.11.2011/ 323-Ф3.

⁵² Semejnõi kodeks Rossijskoi Federatsii, 29.12.1995/ 223-Ф3.

⁵³ South Africa Children's Act 38 of 2005. 01.04.2010. Chapter 19.

⁵⁴ Simeinij Kodeks Ukraini. 10.01.2002. Artikkel 123.

asendusemaduse lepinguid Ukrainas on sõlmitud. Peaaegu pooled asendusemaduse teenuse tellijatest on välismaalased.⁵⁵

India oli esimene riik, kus hakati lubama tasulist asendusemadust. Asendusemaduse teenuse maksumus on 25 000–30 000 dollarit, millest asendusema saab ainult 2500–7000 dollarit. Kuid isegi see summa, mille saab asendusema, on neli–viis korda suurem kui keskmine aastane sissetulek Indias. Indias ei saa asendusema sündinud last endale jätta.⁵⁶

Ühendkuningriigis ja Kreekas saavad last soovinud vanemad lapsevanemateks alates lapse sünnist ja kohtu nõusolekul. Ühendkuningriigi seaduse kohaselt on lapse ema naine, kes ta sünnitab. Seega asendusema saab jätta endale lapse, kes ei ole temaga geneetiliselt seotud. Kuigi on lubatud asendusemaduse teenust tasuta osutada, peavad last soovinud vanemad hüvitama asendusemale rasedusega seotud kulud. Ühendkuningriigis peavad last soovinud vanemad taotlema riigilt nn vanemakorraldust (ingl.k. *parental order*). Vanemakorraldus edastab juriidilised õigused asendusemalt sündinud lapse suhtes last soovinud vanematele. Tulevased vanemad peavad olema sündinud lapsega geneetiliselt seotud, s.t olema kas muna- või seemneraku doonoriks, ning olema püsivas suhtes, s.t abielus, tsiviilpartnerluses⁵⁷ või kooselus. Üksikisikud ei saa lapse saamiseks asendusema abi kasutada. Vanemakorralduse väljastab kohus peale lapse sünni asendusema nõusolekul.⁵⁸ Need reeglid on loodud asendusemaduse kõigi osalejate huvide kaitseks, arvestades last soovinud vanemate soovi teda saada ning lapse õigust kasvata stabiilses perekonnas.

2015. aastal lahendas Inglismaa ja Walesi kõrge kohus vaidluse, kus kostjaks oli asendusema S ja hagejateks last soovinud samasooline paar B ja H.⁵⁹ Kostja ja hagejate vahel oli sõlmitud asendusemaduse suuline kokkulepe. H ja B tahtsid last ja H tutvav S pakkus oma teenuseid lapse kandmiseks ja sünnitamiseks, millega hagejad nõustusid. Aprillis 2014. aastal viljastati kostja kunstlikult H seemnerakuga, mille tõttu elas S raseduse ajal H ja B majas. Sügisel 2014 S kadus, ei teavitanud hagejaid oma asukohast ning 2015. aastal sünnitas lapse. Poolte vaidlus seisnes hagejate väites, et vastavalt kokkuleppele on S lapse asendusema ja hagejad on ametlikult registreeritud vanemad ning S osaleb edaspidi lapse kasvatamises. S väitis, et poolte kokkuleppel on S lapse

⁵⁵ Mohapatra, S. (2012). Achieving Reproductive Justice in the International Surrogacy Market. – *Annals of Health Law*, Vol. 21, Issue 1, p. 195; Zhyla, O. (2009). More women in Ukraine want to be surrogate mothers. – *Day*, 15. detsember.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Samasoolise paari registreeritud suhe (Civil Partnership Act 2004. Part 1, section 1).

⁵⁸ Human Fertilisation and Embryology Act 2008. 13.11.2008. Section 54.

⁵⁹ *H and B v. S*, EWFC 36, England and Wales High Court 2015.

vanem ja kasvataja, H on seemnerakkude doonor ja B osalemine lapse kasvatamises on välistatud. Seoses sellega, et poolte vahel puudus kirjalik kokkulepe, analüüsis kohus poolte elektroonilist kirjavahetust ja jõudis järeldusele, et H versioon asjaoludest vastab rohkem tõe, kuna kirjavahetuses avaldas H soovi saada last koos oma partneriga B. Kohtu arvamusel olid S-i väited alusetud, viidates, et S laskis end vanemateõiguste kokkuleppe asjaoludest eksitada. Kuid tõenäoliselt on viinud kostja teadlikult hagejaid eksiarvamusele. Lisaks ülaltoodule võttis kohus arvesse, et S ei ela oma kahe tütreaga koos ega suhtle nendega. Kostja registreeris sündinud lapse oma nimele ja andis talle oma perekonnanime ilma hagejaid teavitamata. Vastavalt Ühendkuningriigi Laste seadusele on vaja arvestada lapse psühholoogilist, emotsionaalset ja hariduslikku vajadust.⁶⁰ Otsuse tegemisel peab kohus arvesse võtma lapse huvisid. Ülaltoodu alusel tunnustas kohus H ja B vanemlikke õigusi sündinud lapse suhtes. Ühendkuningriigi Laste seaduse järgi⁶¹ määras kohus eraldi otsusega S-ile lapse külastusaja.

Kreeka seaduste kohaselt peab kohus kinnitama asendusemaduse teenuse lepingu enne embrüo ülekandmist asendusema organismi. Kohtu kinnituse saamiseks peavad olema täidetud järgmised tingimused:

- kirjalik kokkulepe surrogaatteenuse osalejate vahel, mille tingimuste kohaselt asendusema ei saa mingit tasu;
- asendusema abikaasa nõusolek, kui asendusema on abielus;
- embrüo ettevalmistamiseks ei kasuta asendusema munarakke.

Seega kannab asendusema võõrast last, kes ei ole temaga geneetiliselt seotud. Viljastamiseks on lubatud kasutada last soovinud ema või doonori munarakke.⁶²

Autori seisukoht on, et asendusemaduse ühtsete normide loomine kõigis riikides ei ole võimalik. Igal riigil on erinev arengu- ja moraalitase ning majanduslik seisukord. Seega, mida üks riik võib enda seaduses rakendada, tundub teisele riigile vastuvõetamatu. Lääneriikides järgitakse inimõigusi arengumaadega võrreldes paremini kõigis valdkondades, ja see laieneb ka asendusemaduse teenusele. Seega kõik asendusemaduse osalised on lääneriikides paremini kaitstud.

⁶⁰ Children Act. 1989. Part 1, section 1, (3b).

⁶¹ *Ibid.* Part 2, sections 11c, 11h.

⁶² Hartzis, A. N. (2010). The Regulation of Surrogate Motherhood in Greece. – *SSRN Electronic Journal*.

2.2. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon Euroopa Liidus

Euroopa Liidu õiguses ei ole asendusemadus eraldi reguleeritud. Nii Euroopa Liidu õigus kui EIK ei ole kunagi vastanud otseselt küsimustele asendusemaduse lubamise, keelamise ja haldamise ning poolte kaitse kohta. Euroopa Liidus eksisteerib kaks asendusemadust puudutavat õigusakti. Nendeks on Inimese kunstliku reproduktsiooni printsiibid ja raport⁶³ ning 1997. a. Inimõiguste ja biomeditsiini konventsioon: inimõiguste ja inimväärikuse kaitse bioloogia ja arstiteaduse rakendamisel⁶⁴. Konventsioon on kohustusliku iseloomuga. Konventsiooni artikkel 14 sisaldab sätet, mis kaudselt puudutab asendusemaduse protsessi: „Meditsiinilise viljastamise meetodeid ei ole lubatud kasutada tulevase lapse soo valimiseks, välja arvatud juhul, kui sellega saab vältida sooga seotud rasket pärilikku haigust.“ Konventsiooni selgitatava raporti punkt 93 täpsustab, et meditsiiniline viljastamine sisaldab meetodeid, mis lubavad inimese reproduktsiooni väljaspool loomulikku viljastamist.⁶⁵ Vaatamata sellele et Inimese kunstliku reproduktsiooni printsiibid on Euroopa Liidu liikmesriikidele soovitusliku iseloomuga, kajastub nendes põhimõte, et asendusema kasutamine lapse kandmiseks on lubatud üksnes kahel tingimusel: asendusema ei tohi saada antud protsessist materiaalset kasu ja peale lapse sündi on asendusemal õigus jätta laps endale.⁶⁶

Seoses sellega, et Euroopa Liidu õiguses puudub ühtne ja igale liikmesriigile kohustuslik õigusakt, mis lubaks või keelaks asendusemadust, ei ole liikmesriikide suhtumine asendusemadusse ühetähenduslik. 2013. aastal avaldas Euroopa Parlament võrdleva uuringu surrogaatrežiimi kohta Euroopa Liidu liikmesriikides. Uuringus analüüsiti 27 liikmesriiki. Analüüsi käigus tuvastati, et ainult kolmes riigis – Kreekas, Hollandis ja Suurbritannias – on asendusemadus lubatud. Kreekas ja Hollandis on lubatud tasuta gestatsiooniline asendusemadus ning Suurbritannias on uuringu järgi asendusemadus lubatud piiratud määral.⁶⁷

Hollandis on asendusemadus lubatud järgmistel tingimustel:

- Last soovivad vanemad ei tohi avalikult, näiteks meedia vahendusel, asendusema otsida. Asendusema on lubatud valida sugulaste või tuttavate seast.

⁶³ Report of human artificial procreation. (1989). Strasbourg: Council of Europe Press, lk 104– 108.

⁶⁴ Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. (1997). Council of Europe.

⁶⁵ Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. (1997). Council of Europe, lk 15.

⁶⁶ *Supra nota* 63, principle 15 (4).

⁶⁷ Brunet, L., Carruthers, J., Davaki, K., King, D., Marzo, C., McCandless, J. (2013). *A comparative study on the regime of surrogacy in EU Member States*. Brussels: European Parliament, lk 140.

- Asendusemale võib hüvitada asendusemadusega seotud kulud.

Tasulise asendusemaduse reklaam on keelatud ja kriminaalkorras karistatav.⁶⁸

EIK 24.01.2017. a. otsuses *Paradiso ja Campanelli v. Itaalia*⁶⁹ tegi kohus lahendi, milles jõuti järeldusele, et asendusemaduse rakendamisel tuleb lähtuda riigi õigusest ja lapse huvidest. 2006. a. soovisid abikaasad Paradiso ja Campanelli lapsendada Itaalias lapse, kuid võimud keelasid selle, kuna abikaasad olid liiga vanad. Itaalia seaduse kohaselt ei tohi lapsendaja ja lapsendatava vanusevahe olla suurem kui 45 aastat. 2010. a. olid abikaasad pöördunud Venemaa ettevõtte poole, mis tegeles asendusemaduse korraldamisega, ja sõlminud sellega asendusemaduse teenuse osutamise lepingu. Laps sündis asendusemal 27.02.2011 Venemaal. Peale lapse sündimist Venemaal, lapsele dokumentide valmistamisel, teavitas Itaalia saatkond Itaalia võime kahtlusest nende suhtes, kuna abikaasad ei suutnud esitada ühtegi tõendit lapse ema rasedusest. Itaaliasse saabumisel ei olnud Itaalia võimud nõus last registreerima ning asjaolude selgitamisel tuli välja, et sündinud lapsel ei ole kummagi abikaasaga geneetilist sidet. Itaalia õigus tunnistas lapsevanema seost üksnes geneetilise seose olemasolul või lapsendamismenetluse tulemusena. Seega tegi Itaalia kohus 20. oktoobril 2011 lahendi, mille kohaselt viidi laps lastekodusse ja hiljem eestkosteperekonda ning abikaasad ei saanud enam lapsega kohtuda. 2013. a. oli tehtud kohtuotsus, et abikaasad ei saa osaleda lapse lapsendamises, kuna neil puudub temaga geneetiline side. Abikaasad pöördusid EIK-sse kaebusega Itaalia riigi vastu, et oli rikutud Konventsiooni artiklit 8 (õigus austusele era- ja perekonnaelu vastu). EIK kinnitas, et lapse eraldamine mõjutab abikaasade eraelu. Vaatamata sellele, et EIÕK ei tunnusta õigust olla lapsevanem, ei saa Kohus ignoreerida abikaasade emotsionaalseid kannatusi seoses sooviga saada lapsevanemateks. Võimalik luba abikaasadele last lapsendada tähendaks Itaalia seaduse rikkumist. 24.01.2017. a. tuli EIK järeldusele, et artiklit 8 ei olnud rikutud ja laps ei kannatanud lahutamise tõttu, kuna oli liiga väike (7 kuud) ega omanud geneetilist sidet oma eeldatavate vanematega.

EIK 26.06.2014 asjas *Menesson v. Prantsusmaa*⁷⁰ oli kaks kaebajat – abikaasad ei saanud ise last sünnitada. Peale hulka edutuid katseid rasestuda otsustasid abikaasad kasutada asendusema teenuseid Californias, kuna asendusemadus on seal lubatud. Abikaasad otsustasid kasutada oma seemnerakke, kuid doonori munarakku; nendest moodustunud embrüot pidi kandma asendusema. Abikaasade ning asendusema ja tema abikaasa taotlusel tegi California kohus 14. juulil 2000. a.

⁶⁸ The Dutch Penal Code. 03.03.1981; 1994.

⁶⁹ *Paradiso and Campanelli v. Italy*, no. 25358/12, ECHR 2017.

⁷⁰ *Menesson v. France*, no. 65192/11, ECHR 2014.

lahendi, mille kohaselt abikaasad saavad „geneetiliseks isaks“ ja „seaduslikuks emaks“ igale lapsele, kes sünnib asendusemal nelja kuu jooksul, ja et peale laste sündi kantakse kohe vanemate andmed laste sünnitunnistusse. 25. oktoobril 2000. a. sündisid asendusemal kaksikud ja abikaasade andmed kanti laste sünnitunnistustesse. Kuid Prantsusmaa ei tahtnud lapsi registreerida ega tunnustanud abikaasade vanemlikke õigusi. EIK tuvastas, et tegemist ei ole küll last soovinud isikute puhul EIÕK artikli 8 rikkumisega (eraellu sekkumine), kuid laste õigust eraelu privaatsusele oli rikutud, kuivõrd neid oli põhjendamatult koheldud teistest erinevalt (jättes neile kodakondsuse omistamata).

Nagu on näha eeltoodud kohtulahenditest, viib asendusemaduse keeld või õigusliku reguleerimise puudumine selleni, et viljatud paarid on sunnitud kolima sellistesse riikidesse, kus asendusemadus on lubatud. Kuid kodumaal tekib probleem, kui last soovinud vanemad peavad tõendama oma suhet sündinud lapsega.

Euroopa Liidu õiguses on asendusemaduse rakendamisega seotud mitu probleemi: asendusemadusega seotud õigussuhte reguleerimise õigusnormi puudumine; viljatute paaride ajutine kolimine riikidesse, kus asendusemadus on seaduse järgi lubatud; lapse tegeliku ema kindlakstegemine; asendusemaduse vähem kaitstud poole kindlakstegemine ning samasooliste paaride asendusemadusele ligipääsu võimalus. Enamikus Euroopa Liidu riikides peetakse lapse emaks naist, kes on lapse sünnitanud. Riikide erinevad lähenemisviisid selle kohta, mida järgitakse surrogaatluse valdkonnas, kajastavad erinevusi rahvaste kultuuris, ajaloos ja ühiskonnas. Euroopa Liidu tasemel on raske kindlaks määrata ühtseid norme asendusemaduse reguleerimiseks, kuigi Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee soovitas Euroopa Liidu riikidel loobuda asendusemaduse tasulisest vormist.⁷¹ Kuid keeld asendusemaduse rakendamiseks ühes riigis ei keela last soovinud vanematel kasutada asendusema teenuseid teises riigis, kus asendusemadus on lubatud. Seoses sellega võivad tekkida probleemid asendusemal sündinud lapse registreerimisega. Eelkõige nõuavad Euroopa Liidu riigid, et vähemalt üks lapsevanem peab olema lapsega geneetiliselt seotud.

⁷¹ Parliamentary Assembly. Children's rights related to surrogacy. 21.09.2016.

2.3. Asendusemaduse õiguslik regulatsioon ja põhjendatus Eesti Vabariigis

Eesti õiguses on üldtunnustatud põhimõte, et tõeline ema on lapsele siiski sünnitusema. Perekonnaseaduse⁷² (PKS) § 83 kohaselt on lapse ema naine, kes on lapse sünnitanud.

Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seaduse⁷³ (KVEKS) § 23 kohaselt on võõrast munarakust loodud embrüo lubatud järgmiste tingimuste täitmisel:

- võõrast munarakust loodud embrüo ülekandmine naisele on lubatud, kui naise viljastamine muul viisil ei ole võimalik;
- doonor, kellelt pärineb munarakk, peab ülalnimetatud toiminguks andma kirjaliku nõusoleku;
- kuni 35-aastaselt naiselt pärinevast munarakust loodud embrüot tohib teisele naisele üle kanda;
- võõrast munarakust loodud embrüo ülekandmine on lubatud pärast külmutamist ja kuuekuulist säilitamist, välja arvatud juhul, kui naine soovib embrüo siirdamist varem, olles eelnevalt teavitatud sellega kaasnevatest riskidest.

KVEKS § 24 sätestab, et „kunstliku viljastamise tulemusena sündinud laps loetakse vastavalt PKS §-le 83 põlvnevaks naisest, kes on tema sünnitanud“. Seega on seadusandja valinud lähenemise, mis välistab emaks saada sooviva isiku võimaluse saada emaks § 83 mõttes, kui see naine ei ole ise võimeline last kandma ja sünnitama.

Eesti õigus välistab asendusemaduse kokkuleppe sünnitusema ja bioloogilise ema vahel. Eesmärgiga vältida asendusemaduse kasutamist omakasu motiividel ja lapse muutmist kaubanduse objektiks, loeb Eesti Karistusseadustik⁷⁴ (KarS) § 132 karistatavaks võõra munaraku või sellest arenenud inimloote ülekandmise naisele, kelle kohta on teada, et ta kavatseb sellest sündinud lapse pärast sündi ära anda. Antud sätte kohaselt vastutab ainult isik, kes võõra munaraku naisele üle kannab; asendusema ega last soovivad vanemad käesoleva süüteo koosseisu järgi ei vastuta.⁷⁵ Täieliku asendusemaduse puhul, kui kasutatakse asendusema munarakku või sellest arenenud inimloodet, saab asendusema sellest arenenud lapse pärast sündi ära anda lapse geneetilisele isale. Eestis kehtiv seadus ei näe ette võimalust, millega ema saaks loobuda vanema

⁷² Perekonnaseadus. RT I, 09.05.2017, 28; RT I 2009, 60, 395.

⁷³ Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus. RT I, 28.12.2017, 35; RT I 1997, 51, 824.

⁷⁴ Karistusseadustik. RT I, 30.12.2017, 29; RT I 2001, 61, 364.

⁷⁵ *Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne.* (2015). /Koost. P. Pikamäe, J. Sootak. Tallinn: Juura, § 132.

õigustest. PKS § 83 ütleb, et „lapse ema on naine, kes on lapse sünnitanud“. PKS § 116 lg 2 järgi „vanemal on kohustus ja õigus hoolitseda oma alaealise lapse eest (edaspidi vanema hooldusõigus). Vanema hooldusõigus hõlmab õigust hoolitseda lapse isiku eest (edaspidi isikuhoolitus) ja õigust hoolitseda lapse vara eest (edaspidi varahooldus) ning otsustada lapsega seotud asju“. Kui selline olukord juhtuks, et „asendusema“ kasutab oma munarakku lapse sündimiseks ja hiljem annab sündinud lapse geneetilisele isale, ei ole ta asendusema, vaid ema, ning sellel naisel tekib ka kohustus hoolitseda lapse eest ja teda ülal pidada. PKS § 148 lg 1 sätestab, et „vallaline isik võib lapse lapsendada ainult üksinda“. See kehtib olukorras, kus last soovinud paar ei ole abielus. PKS § 148 lg 2 järgi „lapse võib lapsendada ka abikaasa, kui ta lapsendab teise abikaasa lapse“. Seega lubab seadus lapsendada last ka naisel, kes on abielus lapse isaga. Kuid igal juhul PKS § 152 lg 1 järgi „lapse võib lapsendada vaid tema vanemate nõusolekul“. Vaatamata sellele et last soovinud paaril eksisteerib võimalus saada last Eestis, ei kaitse seadus paari, kes soovib saada last.

KarS §§ 172 ja 173 järgi on keelatud nii tasuta kui tasuline lapse üleandmine. KarS § 172 järgi „on keelatud noorema kui neljateistaastase võõra lapse salajane või avalik äraviimine isiku juurest, kelle hoole all laps seaduslikul alusel viibis“. KarS § 173 lg 1 järgi „on keelatud lapse müümine või ostmine“. KarS § 173 järgi mõeldakse lapse all isikut, kes on alla 18 aasta vanune. Selle sätte järgi ei ole oluline lapse ostmise eesmärk.⁷⁶

Eestis puudub asendusemadusega seotud kohtupraktika. 2009. aastast siiani on asendusemadust põhiõiguste kontekstis analüüsinud vaid õiguskantsler ombudsmani menetluse raames. Õiguskantsler tegeles avaldusega, milles väideti, et olukord, kus isikul ei ole meditsiinilistel põhjustel võimalik last kanda, kuid Eesti seadused asendusemadust ei võimalda, on põhiseadusevastane. Eesti Bioeetika Nõukogu eksperthinnangu kohaselt oli asendusemaduse kasutamine avaldaja ainuvõimalik võimalus järglaste saamiseks. Õiguskantsler viis läbi põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse ja analüüsis kehtivaid õigusnorme eesmärgiga tuvastada, kas lapse kandmise võimet mitte omavatel naistel on võimalik täiel määral realiseerida põhiseadusest tulenevaid õigusi – õigust vabale eneseteostusele (Põhiseaduse § 19) ning õigust täisväärtuslikule perekonnaelule (Põhiseaduse § 27). Õiguskantsler jõudis menetluse tulemusena järeldusele, et KVEKS ning karistusseadustik kehtestavad absoluutse asendusemaduse keelu. Selline absoluutne piirang riivab väga intensiivselt lapse kandmise võimet mitte omavate naiste

⁷⁶ *Ibid.*, § 173.

õigusi. Nii justitiis- kui ka sotsiaalminister on vastustes õiguskantslerile möönnud, et asendusemaduse absoluutne keeld ei pruugi olla põhjendatud ning kaaluda tuleb uue regulatsiooni kehtestamise vajadust. Kuni kehtivate seaduste muutmiseni puudub õiguslik võimalus anda eriluba asendusema vahenduse kasutamiseks lapse saamiseks.⁷⁷

Eesti Naistearstide Selts toetab asendusemaduse legaliseerimist Eestis ja 2012. aastal tegi soovitude nimekirja asendusemaduse legaliseerimiseks Eestis:

”1. Asendusemadus on lubatud ainult meditsiinilistel näidustustel. Sotsiaalsed näidustused ei ole aktsepteeritavad.

2. Eelistatud on täielik asendusemadus.

3. Kehavälisel viljastamisel tuleks minimiseerida tõenäosust mitmikraseduseks.

4. Asendusemaduseks annab loa (pereonna taotluse ja lisatud meditsiiniliste väljavõtete alusel) eetikakomitee ja eksperdid. Meditsiinieksperditel on kohustus ja õigus teha järelevalvet.

5. Enne rasestumise planeerimist eelneb põhjalik nõustamine, last soovivat paari ja asendusema tuleb nõustada eraldi. Nõustamisel tuleb käsitleda kehavälise viljastumisega seonduvat, raseduse ja sünnituse riskidega, sünnieelse diagnostikaga, tulevase lapse tervisega (nt kaasasündinud väärareng) seonduvat. Last sooviva paari ja asendusema nõusolekud ja leping vormistatakse kirjalikult. Lepitakse kokku, mida tehakse ülejäänud embrüotega.

6. Asendusema autonoomiat (õigus iseseisvalt vastu võtta otsuseid oma keha kohta) austatakse igas staadiumis. Tema otsused võivad olla konfliktis last sooviva paariga.

7. Asendusemadus ei tohi olla kommertslik tegevus. Välistada tuleb ärakasutamine ja sundimine.

8. Asendusemaks võiks eelistatult olla lähedane inimene, kes teeb seda altruistlikel kaalutlustel. Lubatud on vaid otseste rasedusega seotud kulude katmine.

9. Asendusema peab olema viljakas eas (kuni 50-aastane) terve ja sünnitanud naine. Eelnevalt on vajalik tema terviseseisundi ja võimalike rasedusega seotud riskide hindamine.”⁷⁸

⁷⁷ Oja, L. *Ibid.*

⁷⁸ Eesti Naistearstide Selts. (2012). Asendusemadus. – *Eesti Naistearstide seltsi seisukohad*, 15. veebruar.

3. ASENDUSEMADUS KUI INIMÕIGUSTE KAITSE

3.1. Õiguste piiramine

Kahtlemata kuulub asendusemaduse küsimus inimõiguste reguleerimisalasse. Seega pidas töö autor vajalikuks käsitleda inimõiguste mõistet. Inimõigused on võrdsed, võõrandamatud ja universaalsed õigused.⁷⁹ See tähendab, et inimõigused kaitsevad iga inimest, olenemata tema kodakondsusest, soost, elukohast, rahvusest, nahavärvist, usust, keelest või muudest tunnustest. Inimõigusi kaitsevad mitmed rahvusvahelised õigusaktid: 1948. a. vastu võetud Inimõiguste ülddeklaratsioon, 1966. a. vastu võetud ja 1975. aastal jõustunud Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt ja Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt, ÜRO inimõigustealased lepingud nagu Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, Lapse õiguste konventsioon jt, ning regionaalsed õigusaktid nagu EIÕK, Euroopa sotsiaalharta, Ameerika inimõiguste konventsioon jt.

EIÕK, mis võeti vastu 1950. aastal Euroopa Nõukogu egiidi all Roomas ja jõustus 1953. aastal, on Euroopa Nõukogu üks põhidokumente. EIÕK kinnitab selle jurisdiktsioonis oleva inimese võõrandamatud õigused ja vabadused. Inimõigused on inimese ja riigivõimu vahelisi suhteid käsitlev valdkond, seega asetab konventsioon riigile kohustusi. Eraõiguslikud suhted jäävad konventsiooni reguleerimisalast üldjuhul väljapoole. Konventsiooni oluline erinevus teistest rahvusvahelistest inimõiguste lepingutest seisneb selles, et EIÕK-is sätestatud õigusi saab kaitsta EIK kaudu.

Asendusemadusega seotud reproduktiivõigus ja lapse huvide kaitse on tihedalt seotud inimõiguste kaitsmisega. EIÕK-is on kajastatud mitu õigust, mis avavad teemat, kuidas teatud inimõigused suhestuvad reproduktiivõigusega asendusemaduse teostamisel ja kuidas kaitstakse lapse õigusi. Need õigused on artikkel 2 (õigus elule) ja artikkel 8 (õigus austusele era- ja perekonnaelu vastu).⁸⁰

⁷⁹ Donnelly, J. (2013). *Universal human rights in theory and practice*. 3rd ed. New York: Cornell University Press, lk 10.

⁸⁰ Ramsey, J. (2000). Regulating Surrogacy – A Contravention of Human Rights? – *Medical Law International*, Vol. 5, Issue 1, lk 48.

3.1.1. Õigus elule

EIÕK artikkel 2.1 kaitseb igäihe õigust elule, mis tähendab, et „kellelki ei või tahtlikult võtta elu, välja arvatud kohtuotsuse täideviimisega, mis järgneb süüdimõistmisele kuriteos, mille eest seadus näeb ette sellise karistuse“. Kuid õigus elule ei ole absoluutne õigus. See tähendab, et teise inimese elu võib võtta järgmiste tingimuste täitmisel:

- inimese kaitsmisel õigusvastase vägivalla eest;
- seaduslikul vahistamisel või seaduslikult kinni peetud isiku põgenemise vältimiseks;
- seaduslikel toimingutel rahutuste või mässu mahasurumiseks.

Tekib küsimus, kas õigus elule laieneb reproduktiivõigusele? Kas õigus elule kaitseb veel sündimata last?

EIK lahendas asja *Evans v. Ühendkuningriik*⁸¹, kus küsimus oli selles, kas õigus elule kaitseb sündimata last. 2001. a. Evans ja tema elukaaslane Johnston säilitasid oma ühiseid embrüoid, kuna peale haigust ei saanud Evans enam lapsi. 2002. a. läks paar lahku ja Johnston kirjutas kliinikusse avalduse, milles palus embrüod hävitada. Kliinik teavitas Evansit, et kui üks paarist võtab oma nõusoleku tagasi, on kliinik kohustatud embrüod hävitama. Peale siseriikliku kohtumenetluse läbimist pöördust Evans EIK poole. Avalduses nimetas Evans üheks argumendiks, et inimese embrüole kuulub EIÕK-iga ette nähtud õigus elule. EIK jõudis järeldusele, et küsimus, mis hetkest algab inimese õigus elule, on jäetud igale riigile iseseisvalt otsustada, kui selline küsimus tekib. Ühendkuningriigi õiguse kohaselt puuduvad inimese embrüol iseseisvad õigused ja õiguslikud huvid. Seega embrüo või keegi tema nimel ei saa nõuda kaitset õigusele elule.

Ühest seisukohta, kas lootel on subjektiivne õigus elule või kaitseb loodet ainult objektiivne õigus, ei ole. EIK ei ole võtnud selget ja ühest seisukohta, kas ja mil määral EIÕK artikli 2 pakutav kaitse laieneb lootele, jättes selle küsimuse riikide otsustada, mida tõendas EIKo asjas *Evans v. Ühendkuningriik*. Kaasuses *Boso v. Itaalia*⁸² tuvastas EIK, et juhul kui inimloode oleks õiguse subjekt, s.t loote õigus elule oleks kaitstud, oleks see vastuolu Itaalia õigusega, kuna Itaalia seadused lubavad raseduse katkestamist.

Enamikus lääneriikides ei ole sündimata lapse elu õiguslikult kaitstud. Üldjuhul algab inimese elu füsioloogilisest sünnitusest, sellest momendist, kui laps on füüsiliselt eraldatud emast. Sündimata

⁸¹ *Evans v. the United Kingdom*, no 6339/05, ECHR 2007.

⁸² *Boso v. Italy*, no 50490/99, ECHR 2002.

lapsel puudub õigusvõime. Eestis on antud küsimus reguleeritud Tsiviilseadustiku üldosa seaduse⁸³ (TsÜS) § 7 lg-s 2, mille kohaselt õigusvõime algab inimese elusalt sünnimisega ja lõpeb surmaga. Loode on inimelu kandja, kuigi ta on tihedalt seotud naise organismiga, olles selle osa. Kõik, mis lootega toimub, leiab aset naises, tema organismis, ja on järelikult naise enda asi. Jaan Sootak toetub kolmele argumendile:

1. “Loomuõiguslik argument, mis väljendub inimese loomulikus õiguses kasutada oma keha.
2. Loote lugemine naise organismi osaks lähtub ülalnimetatud vaieldamatust füsioloogilisest tõsiasjast, et vähemalt varajases arengustaadiumis olev loode on väga tihedalt seotud ema organismiga.
3. Naise väga tugev negatiivne psüühiline koormatus olukorras, kus raseduse jätkamine ja sünnitus on talle peale sunnitud. On selge, et niisugune seisund võib negatiivselt mõjuda ka lapsele.”⁸⁴

3.1.2. Õigus era- ja perekonnaelu austamisele

EIÕK artikli 8 esimese lõike kohaselt on igaühel õigus sellele, et austataks tema era- ja perekonnaelu ning kodu ja sõnumite saladust. Isikliku ja perekonnaelu, samuti korteripuutumatus, kirjavahetuse saladuse, au ja reputatsiooni kaitse on sätestatud ka kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artiklis 17. Euroopa põhiõiguste hartas on perekonna- ja eraelu, kodu ja edastatavate sõnumite saladuse austamine ette nähtud artiklis 7.

EIÕK artikkel 8, mis kaitseb isiku õigust era- ja perekonnaelu austamisele, on jagatud kahte ossa. Esimene osa (punkt 1) annab eraisikule õiguse, mis peab olema riigi poolt garanteeritud – õigus era- ja perekonnaelu, kodu ning korrespondentsi saladuse austamisele. EIK on ühtlasi tõlgendanud, et artikkel 8 kaitseala hõlmab paari õigust järglasi eostada ja kasutada selle eesmärgi saavutamiseks meditsiinilist kaasabi, kuivõrd järglaste saamise valikud on privaat- ja perekonnaelu väljendusviis.⁸⁵ Artikkel 8 teine osa (punkt 2) selgitab, et ülalnimetatud õigused ei ole absoluutsed ja võimudel on lubatud sekkuda selle õiguse kasutamisse teatud tingimustel. Artikli 8 punkt 2 nimetab need tingimused, millal riigivõim tohib sekkuda punktis 1 nimetatud õiguste kasutamisse. Sekkumine on lubatud, kui see on kooskõlas seadusega ja kui see on demokraatlikus ühiskonnas vajalik riigi julgeoleku, ühiskondliku turvalisuse või riigi

⁸³ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. RT I, 20.04.2017, 21; RT I 2002, 35, 216.

⁸⁴ Sootak, J. (1997). Naise enesemääramisõigus ja loote eluõigus. Abordi kriminaalõiguslik regulatsioon. – *Juridica*, Nr. 2. Tallinn: Juura, lk 79.

⁸⁵ *S. H. and others v. Austria*, no 57813/00, ECHR 2011, p. 82.

majandusliku heaolu huvides, korratuse või kuriteo ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.

Selleks, et teha kindlaks, kas riigi sekkumine on kooskõlas artikliga 8, on riigil teatud kaalutusõigus, mida tuntakse kui kaalutusruumi. See põhimõte loodi kohtuasjas *Handyside v. Ühendkuningriik*, mis puudutas EIÕK artikli 10 rikkumist, kuid see otsus kehtib ka artikkel 8 selgitamiseks: „„Vajadusele“, „reservatsioonile“ või „sanksioonile“ hinnangu andmisel on riigi võimud paremas olikorras kui rahvusvaheline kohtunik, seoses võimude otseste ja pidevate kontaktidega oma riigi struktuuridega. Seega on riigivõimudel jäetud õigus anda esmane hinnang mõistele „vajadus“. Artikli 10 punkt 2 jätab määratud kaalutusõigus lepinguosalistele riikidele. Nimetatud kaalutusõigus on antud nii seadusandjale kui riigiorganitele, k.a kohtuorganitele, mis tõlgendavad seadusi.“⁸⁶

Siiski kinnitas EIK selles asjas, et artikli 10 punktis 2 sätestatud õigus ei anna osalisriikidele piiramatut kaalutusõigust, ja rõhutas, et EIK vastutab selle eest, et riigid järgiksid konventsiooni kohustusi. Artikli 8 tähenduses on EIK ülesanne anda lõplik otsus selle kohta, kas riigipoolne sekkumine EIÕK õigusesse on õigustatud, lähtudes artikli 8 lõikest 2, ning kas riigi sisemine kaalutusruum käib käsikäes Euroopa järelevalvega. Lähtudes *Handyside*'i otsusest artikkel 8 punkti 2 suhtes, tugineb EIK kaalutusruumile kahes olukorras:

- kas artiklis 8 sätestatud õiguse rikkumine on õigustatud punkti 2 alusel lubatud avaliku huviga;
- hinnates, kas riik on seda sätet järgides täitnud positiivsed kohustused.

EIÕK artikkel 8 on surrogaatluse seisukohalt asjassepuutuv, kuivõrd õiguskorras võib esile kerkida probleeme põlvnemise kindlakstegemisega, kui surrogaatteenust on kasutatud välisriigis ning puudub koduriigis aktsepteeritav regulatsioon lapse põlvnemise kindlaksmääramise osas või kui asendusemadus on keelatud. Näiteks Eesti PKS § 83 kohaselt „lapse ema on naine, kes on lapse sünnitanud“.

EIK analüüsis vaidlust *D. jt v. Belgia*⁸⁷. Vaidluse asjaolude kohaselt sai Ukrainas surrogaatemalt sündinud laps Ukraina sünnitunnistuse, kus lapsevanemateks olid märgitud avaldajad.

⁸⁶ *Handyside v. United Kingdom*, no. 5493/72, ECHR 1976, p. 48.

⁸⁷ *D. and Others v. Belgium*, no 29176/13, ECHR 2014.

Lapsevanemad taotlesid lapsele dokumenti Belgia valitsuselt, kuid sellest keelduti. Seega jäi laps Ukrainasse ega saanud koos oma vanematega olla ligi 4 kuud. Lõpuks kohustas Belgia apellatsioonikohus Belgia riiki väljastama lapsele dokumendi. Tuginedes EIÕK artiklile 8, kaebasid avaldajad EIK-sse, et tulenevalt Belgia võimude tegevusest olid avaldajad eraldatud oma lapsest ja see kahjustas nende vanema-lapse suhet. Võimude tegevus kahjustas lapse huve ja rikkus nende õigust perekonnaelule, mida kaitseb EIÕK artikkel 8. Ülaltoodust lähtudes viitasid avaldajad EIÕK artikli 6 (õigus õiglasele kohtulikule arutamisele) ja 13 (õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks) rikkumisele seoses sellega, et riigis puuduvad tõhusad kaitsemeetmed. EIK seisukoha järgi puudub kahtlus, et avaldajad soovisid hoolitseda oma lapse eest alates tema sünnist ning avaldajad tegutsesid, et tagada perekonnaelu. Lapse lahutamine vanematest oli avaldajate õiguse perekonnaelule õiguslik piiramine eesmärgiga ennetada kuritegu, k.a inimkaubandust. EIK märkis, et riigil on selles valdkonnas lai otsustusvabadus. EIÕK ei saa liikmesriikidelt nõuda, et lubataks surrogaatemalt sündinud lapsele sissesõitu ilma õiguspärasuse eelneva kontrolli läbiviimiseta, mis võtab määratud aja. Peale selle ei esitanud avaldajad kohtule kõiki vajalikke dokumente, mis oli viivituse üheks oluliseks põhjuseks kohtumenetluses. Seega kaebus EIK-sse artikli 8 alusel lükati tagasi.

EIKo *Dickson v. Ühendkuningriik*⁸⁸ avaldaja, kes oli vahistatud tapmise eest 15 aastaks, soovis saada last oma naisega. Ainus võimalus lapse saamiseks oleks olnud kunstlik viljastamine, mis oli avaldajale keelatud. EIK leidis, et riik rikkus artiklit 8, kuna avalike ja erahuvide vahel puudus õiglase tasakaal.

Seega EIÕK artikli 8 kontrollimisel peab riik lähtuma avalike ja erahuvide tasakaalust. Teisalt ei tohi lapse õigused ühelgi viisil kannatada ning lapse parimat huvi tuleb õiguse rakendamisel arvestada kõigil siseriiklikel kohtutel. EIÕK järgi hõlmab asendusemaduse küsimus peamiselt õigust elule ning õigust era- ja perekonnaelu austamisele. Eelnevale tuginedes ei taga õigus elule reproduktiivõigust, vaid kaitseb üksnes sündinud inimest. Õiguse elule all ei käi soov saada last ja iga riik ei saa seda oma kodanikele tagada, kui asendusemadus on keelatud. Lähtudes õigusest era- ja perekonnaelu austamisele, peab riik järgima avaliku ja erahuvide tasakaalu. Kuigi riik ei ole kohustatud tagama eraisikule reproduktiivõigust, peab riik hoiduma tegevusest, mis võib seda õigust rikkuda. Samal ajal näiteks asendusemaduse puhul on riigil õigus ja kohustus järgida oma siseriiklikke seadusi.

⁸⁸ *Dickson v. United Kingdom*, no 44362/04, ECHR 2007.

3.2. Riive proportsionaalsus

Eesti Vabariigi Põhiseaduse põhiõigustel on hulgaliselt kokkupuutepunkte EIÕK-iga. Põhiõiguste peatüki koostamisel oligi peamiseks eeskujuks EIÕK.⁸⁹ Põhiõiguste, vabaduste ja kohustuste osa on Põhiseaduses kõige mahukam, hõlmates kokku 48 paragrahvi. Samas on see Põhiseaduse kõige ebaühtlasem ja -süsteematilisem osa. Antud õigused ja vabadused katavad kogumis kõiki olulisi rahvusvaheliselt tunnustatud inimõigusi ja vabadusi, olles sel moel arenenud ja kaasaegne õiguste ja vabaduste esitus, kuigi Põhiseadus ei järgi õiguste ja vabaduste esitamisel üldlevinud järjekorda, mida kasutab EIÕK.⁹⁰

EIÕK on Põhiseadusest madalamal, kuid muudest õigusaktidest ehk nn tavalisest seadusandlusest kõrgemal asuv ning vastuolude korral selle ees prioriteetsust omav akt. Teisisõnu, EIÕK on Põhiseaduse ja tavaliste seaduste vahepeal.⁹¹ EIÕK on välisleping Põhiseaduse § 123 tähenduses. Vastavalt Põhiseaduse § 123 lõikele 1 ei sõlmi Eesti Vabariik välislepinguid, mis on vastuolus Põhiseadusega. Järelikult seisab iga välisleping õigusnormide hierarhias Põhiseadusest madalamal. Igal isikul on õigus pöörduda EIK-sse, kui tema arvates on Eesti riik rikkunud EIÕK-st tulenevat õigust. Kui EIK teeb kindlaks, et Eesti riik on rikkunud EIÕK mõnda sätet, siis on Eesti riik välissuhtes kohustatud seda otsust järgima ning viima rahvusliku õiguse kooskõlla selle otsusega.⁹²

Põhiseaduse § 11 sätestab, et õigusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratatavate õiguste ja vabaduste olemust. Põhiseaduse § 11 teise lause sõnastus pärineb EIÕK-st, kus see on sätestatud artiklites 8–11 ning 4. lisaprotokollis artiklis 2.⁹³ EIK ei piirdu siiski kitsamas tähenduses vajalikkuse tuvastamisega, vaid tõlgendab seda klauslit proportsionaalsuse põhimõttena.⁹⁴ “Vajalikkus” eeldab, et riik ei tohi võtta tarvitusele intensiivsemaid meetmeid, kui on legitiimse eesmärgi järgimiseks tarvis. EIK analüüsib, kas riive jaoks on tungiv ühiskondlik vajadus ning kas riive on taotletava eesmärgi saavutamiseks proportsionaalne.⁹⁵ Väljend “demokraatlikus ühiskonnas” võimaldab EIK-il analüüsida riive vajalikkust konkreetse riigi ja ühiskonna

⁸⁹ Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne.

⁹⁰ Maruste, R. (2004). *Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja -vabaduste kaitse*. Tallinn: Juura, lk 235.

⁹¹ Maruste, R. (1996). EIÕK staatus Eesti õigussüsteemis. – *Juridica*, Nr. 9. Tallinn: Juura, lk 474-478.

⁹² Ernits, M. (1996). Põhiõiguste mõiste ja tähtsus õigussüsteemis. – *Juridica*, Nr. 9, 463–471.

⁹³ *Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne*. (2017). /Toim. Ü. Madise, H. Kalmo, L. Mälksoo, R. Narits, P. Pruks, J. Raidla, P. Vinkla.

⁹⁴ *Funke v. France*, no 10828/84, ECHR 1993, p. 55.

⁹⁵ *Handyside v. United Kingdom*, no. 5493/72, ECHR 1976, p. 49.

kontekstis. EIK lähtub vajalikkust kontrollides esmajoones Euroopa Nõukogu standarditest, kasutades seejuures nii Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusi kui ka teisi Euroopa Nõukogu konventsioone.⁹⁶ EIK teeb vahet proportsionaalsuse põhimõtte eri astmetel, rakendades sisuliselt kord sobivuse kriteeriumi⁹⁷, kord vajalikkust kitsamas tähenduses⁹⁸, kord mõõdukust, viies läbi vastassuunaliste põhimõtete kaalumist⁹⁹. Riigikohus on seostanud proportsionaalsuse põhimõtte ka EL-i õigusega: “Proportsionaalsuse põhimõtte on ka Euroopa Liidu õiguse aluspõhimõtte ning Euroopa Kohus on asunud seisukohale, et nii EL-i õiguse kui ka EL-i õigusaktidele tugineva riigisisese õiguse rakendamisel tuleb arvestada EL-i õiguse üldpõhimõtetega, sh proportsionaalsuse põhimõttega.”¹⁰⁰

EIÕK artikkel 1 sätestab, et lepinguosalisel tagavad igatüüpi, kes on nende jurisdiktsiooni all, käesoleva konventsiooni I osas määratletud õigused ja vabadused. Kuigi õigus era- ja perekonnaelu austamisele ei ole absoluutne, mis tähendab, et riik võib sekkuda sellesse õigusesse, järgides avalike ja erahuvide tasakaalu.

3.3. Kehtiva keelu põhjendatus Eesti Vabariigis

Asendusemaduse piiramisel selgitatakse, et seadusandja soovib kaitsta asendusema ja lapse õigusi, vältimaks surrogaadi keha ekspluateerimist ja lapse objektiseerimist, samuti kaitsmaks asendusemaduse kõiki osapooli võimalikes tulevastes vaidlustes.¹⁰¹ Nii asendusemaduse lepingu puhul kui ka muude lepinguliste suhete puhul ei ole (seoses inimloomuga) siiski võimalik vaidlusi sajabrotsendilisel vältida. KarS § 132 järgi on Eesti seadusandja keelanud asendusemaduse eesmärgiga kaitsta inimväärikust ja vältida „emakakoja rentimise“ kokkulepet.¹⁰²

Selgitus inimväärikuse kohta on sätestatud ÜRO inimõiguste deklaratsioonis. Deklaratsiooni preambulast võime lugeda, et “inimkonna kõigi liikmete sünnipärase väärikuse, nende võrdsuse ning võõrandamatute õiguste tunnustamine on vabaduse, õigluse ja rahu alus maailmas“. ÜRO

⁹⁶ The use of Council of Europe treaties in the case-law of the European Court of Human Rights. (2011). ECHR. Research division.

⁹⁷ *Groppera Radio AD and others v. Switzerland*, no 10890/84, ECHR 1990, p. 70.

⁹⁸ *Barthold v. Germany*, no 8734/79, ECHR 1985, p. 52.

⁹⁹ *Moustaquim v. Belgium*, no 12313/86, ECHR 1991, p. 46.

¹⁰⁰ RKHKo 3-3-1-77-14, p. 17.

¹⁰¹ *Supra nota* 75, § 132.

¹⁰² *Supra nota* 75, § 132.

inimõiguste deklaratsiooni artikli 1 järgi sünnivad kõik inimesed vabade ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt. Neil on mõistus ja südametunnistus ning nende suhtumist üksteisesse peaks kandma vendluse vaim. ÜRO põhikirja preambulas rõhutatakse vajadust “kinnitada usku põhiõigustesse, inimväärikusse ja väärtusesse”. Toodud sõnastus viitab negatiivsete väidete olemasolule, s.t lause, mis piirab riigi poolt üksikisiku õiguste kitsendusi, on tegelikult tõend inimväärikusest. EIÕK aga ei kasuta üldse sünnipärase väärikuse mõistet.¹⁰³ Inimväärikus, millega algab Euroopa Liidu põhiõiguste harta põhiõiguste loend, on Põhiseaduses iseseisva õigusena sõnaselgelt üldse välja toomata.¹⁰⁴

Inimväärikuse põhimõtte on esitatud Põhiseaduse §-s 10, mille järgi põhiseaduses „loetletud õigused, vabadused ja kohustused ei välista muid õigusi, vabadusi ega kohustusi, mis tulenevad põhiseaduse mõttest või on sellega kooskõlas ja vastavad inimväärikuse ning sotsiaalse ja demokraatliku õigusriigi põhimõtetele“. Inimväärikuse üks element on kehalise puutumatus austus ja kaitse. Põhiseaduse § 18 lg 1 järgi on kehaline puutumatus kõigepealt tihedalt seotud keeluga kedagi piinata, julmalt või väärikust alandavalt kohelda või karistada.¹⁰⁵ Inimväärikuse teine element on igaühe õigus ise vabalt otsustada. Kõigepealt tähendab see, et iga vabaduspõhiõigus kujutab endast inimväärikuse aluspõhimõtte mõne aspekti väljendust.¹⁰⁶ Ülaltoodust tulenevalt, kui asendusema vabal tahtel otsustab kanda last paarile, ei ole tema inimväärikust rikutud.

Seadusandja selgitusel on asendusemadus keelatud „emakakoja rentimise“ kokkuleppe vältimiseks (peale inimväärikuse kaitsmise eesmärgi). Võlaõigusseaduse (VÕS)¹⁰⁷ § 339 järgi „rendilepinguga kohustub üks isik (rendileandja) andma teisele isikule (rentnik) kasutamiseks rendilepingu eseme ning võimaldama talle rendilepingu esemest korrapärase majandamise reeglite järgi saadava vilja. Rentnik on kohustatud maksma selle eest tasu (renti)“. TsÜS § 62 lg 2 järgi „asja vili on asjast loodusjõul või inimese kaasabil tulenevad saadused, samuti tulu, mida asi annab õigussuhte tõttu“. Sündinud laps ei kuulu TsÜS § 62 lg 2 sätte alla, kuna sündimisest alates TsÜS § 7 järgi kuulub lapsele õigusvõime omada tsiviilõigusi ja kanda tsiviilkohustusi. Seega ei saa autor nõustuda, et „emakakoja rentimine“ on üldse võimalik.

¹⁰³ Hanski, R., Suksi, M. (2001). Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse. Tallinn: Õigustõlkebüroo Interlex, lk 28.

¹⁰⁴ *Supra nota* 90, lk 235.

¹⁰⁵ *Supra nota* 93, § 10.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Võlaõigusseadus. RT I, 31.12.2017, 8; RT I 2001, 81, 487.

Seadusandja on märkinud, et lisaks inimväärikuse kaitsmisele ja „emakakoja rentimise“ kokkuleppe vältimisele on asendusemaduse keeld vajalik, kaitsmaks last äritsemise objektiks muutmise eest.¹⁰⁸ Neis Euroopa riikides, kus asendusemadus on lubatud, eelistatakse tasuta asendusemadust eesmärgiga mitte teha lapsest müügi objekti. See tähendab, et asendusema ei saa mingit kasu võõra lapse sünnitamisest, vaid teeb seda altruistikust soovist. Last soovinud paaril on siiski kohustus hüvitada asendusema kulud seoses rasedusega. Sellisel juhul ei toimu lapse müüki ega vaeste naiste õiguste kuritarvitamist.

¹⁰⁸ Karistusseadustiku eelnõu seletuski. 1999.

KOKKUVÕTE

Käesolevas töös püstitas autor küsimuse, kas asendusemaduse absoluutne keeld Eesti Vabariigis on inimkaubanduse vastu võitlemise vahend või rikub niisugune keeld inimõigusi, ning kui proportsionaalne on riigi sekkumine asendusemaduse protsessi.

Bakalaureusetöö esimeses peatükis uuris autor, mida üldse kujutab endast asendusemaduse protsess ning kelle õigusi asendusemaduse teenuse osutamisel puudutatakse. Teises peatükis analüüsis autor nende riikide seadusi, kus asendusemadus on lubatud, ja Euroopa Liidu õigust, et välja selgitada, mis probleemid seisavad last soovinud isikute ees. Vaadeldi ka kehtivat Eesti õigust eesmärgiga välja selgitada, kuidas on asendusemadus reguleeritud Eesti Vabariigis. Töö kolmandas peatükis uuris autor, millised inimõigused kaitsevad asendusemaduses osalejate õigusi ja kuidas riik saab neid õigusi rikkuda, kui sekkub, ning kui proportsionaalne niisugune sekkumine on. Viimasena analüüsi asendusemaduse keelu põhjendatust, s.t millest lähtus Eesti seadusandja asendusemaduse keelu rakendamisel.

Töö kirjutamise käigus tuvastati, et asendusemadust on mitut liiki. Asendusemadus võib olla nii täielik kui osaline. Täieliku asendusemaduse puhul kasutatakse kas last soovinud isiku või doonori sugurakke. Osalise asendusemaduse rakendamisel kasutatakse asendusema sugurakku. Veel võib asendusemaduse jagada tasuta ja tasuliseks vastavalt sellele, kas asendusema saab hüvitist ainult seoses rasedusega või saab ta tasu, s.t rikastub lapse kandmise ja üleandmisega.

Asendusemaduse protsessis osaleb mitu inimest, kelle õigused võivad saada rikutud. Nendeks inimesteks on asendusema, tema abikaasa, last soovivad isikud ja laps ise. Töö mahukuse tõttu otsustas autor mitte analüüsida asendusema abikaasa õigusi.

Inimeste õigust saada lapsi toetab rahvusvaheline õigus, kuid eeldusel, et lapse saamisega ei rikuta teiste osalejate õigusi, s.t asendusema ja lapse õigusi. Asendusema nõusolek ei pruugi alati olla vabatahtlik. Kuritegelikud rühmitused võivad kasutada asendusema kui inimkaupa, sõltumata sellest, kas asendusemadus on tasuta või tasuline. Kuigi, kui asendusemal on õigus anda või loobuda nõusoleku andmisest, siis sündimata lapsel see õigus puudub. Rahvusvahelise õiguse järgi on igal lapsel õigus oma vanemaid tunda. Kuid mitte alati ei saa laps andmeid oma bioloogiliste vanemate või asendusema kohta, kui need andmed on salastatud. Teiseks, rahvusvaheline õigus annab igale lapsele õiguse omandada kodakondsust. Kuid piiriülese asendusemadusega võivad

tekkida probleemid lapse vanemate tuvastamisel ja sellest tulenevalt ka kodakondsuse tuvastamisel. Kui last soovinud isikud sõidavad riiki, kus asendusemadus on lubatud, ja viivad sündinud lapse tagasi oma riiki, kus asendusemadus on keelatud, võivad tekkida probleemid lapse kuuluvuse tuvastamisel. Kolmandaks keelavad nii lapse müügi kui lapse üleandmise lastekaubanduse ennetamiseks Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitlev fakultatiivprotokoll ja Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll, mis on Eesti Vabariigi poolt ratifitseeritud ja täitmiseks kohustuslikud. Põhiseaduse § 123 teine lause ütleb, et „kui Eesti seadused või muud aktid on vastuolus Riigikogu poolt ratifitseeritud välislepingutega, kohaldatakse välislepingu sätteid“. Tulenevalt sellest, kui muuta Eesti seadusi nii, et asendusemaduse rakendamine oleks võimalik, peab seaduste muutmine olema kooskõlas Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitleva fakultatiivprotokolliga ja Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendava naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokolliga.

Riikide seisukoht asendusemaduse suhtes ei ole ühetähenduslik. Mõnes riigis on lubatud tasuline asendusemadus, mille järgi asendusema saab rikastuda ja asendusema ei saa üldjuhul last endale, kuna sündimata lapse vanemateks peetakse last soovinud isikuid. Euroopa Liidu territooriumil eelistatakse tasuta asendusemadust, et vältida lapse objekteerimist, ning asendusemale jääb õigus jätta laps peale sündi endale. Eesti õiguse kohaselt on asendusemadus kriminaalkorras karistatav, KarS sätete järgi vastutab meditsiinitöötaja, kes teostas kunstliku viljastamise ja teadis, et naine soovib lapse ära anda, ning need isikud, kes viivad lapse ära, ostavad või müüvad teda. Sealhulgas näeb PKS ette, et „lapse ema on naine, kes on lapse sünnitanud“. Seega kui otsustatakse asendusemadust lubada, tuleks muuta nii KarS kui PKS neid sätteid, mis puudutavad asendusemadust. Autori seisukohalt on asendusemaduse rakendamine Eestis võimalik vastavate riigisiseste seaduste muutmisel ning tingimusel, et seda teenust osutatakse tasuta. PKS lapse ema mõiste puudutava sätte muutmine selliselt, et lapse ema ei ole ainult see naine, kes on lapse sünnitanud, vaid lapse emaks saab ka olla bioloogiline ema, s.t naine, kelle sugurakku kasutati lapse eostamiseks; sel juhul ei toimu lapse üleandmist. Sellega järgitakse Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendava naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokollis sätestatud lastekaubanduse keeldu.

Arutluse käigus jõudis autor järeldusele, et last soovitud isikute õigust saada laps asendusemaduse abil kaitseb õigus era- ja perekonnaelu austamisele. Antud õigus ei ole siiski absoluutne, mis tähendab, et riik võib sekkuda sellesse õigusesse, järgides avalike ja erahuvide tasakaalu. Meditsiini areng lubab tänapäeval last soovivatel paaridel saada laps asendusemaduse abil, kuid Eestis on see keelatud. Analüüsi käigus oli tuvastatud, et asendusemaduse keelu kehtestamisel ei riku riik inimõigusi. Asendusemaduse puhul on riikidele jäetud suur kaalutusõigus, s.t iga riik saab iseseisvalt otsustada kas lubada asendusemaduse või mitte ning mis tingimustel. Samuti jõudis autor järeldusele, et asendusemaduse keeld tänases Eestis on tingitud lapse kuuluvuse vaidluste ja lapse äritsemise objektiks muutmise vältimisest ning naise inimväärikuse kaitsmiseks. Seega asendusemaduse absoluutset keeldu Eesti Vabariigis käsitletakse inimkaubanduse vastu võitlemise vahendina.

SUMMARY

ABSOLUTE PROHIBITION OF SURROGACY: AN INSTRUMENT TO COMBAT HUMAN TRAFFICKING OR VIOLATION OF HUMAN RIGHTS

Julia Anderson

For this research, the author articulated the research question: how is the absolute prohibition of the surrogacy handled in the Republic of Estonia, whether it means combating human trafficking or a violation of human rights, and whether such interference is proportional?

This research is an empirical study. The author mainly used a systematic interpretation in her research. The research is a qualitative analysis. The subject of the Bachelor thesis was structured around a deductive basis from general to individual. The issue of surrogacy was analyzed in the context of international law and EU law and in Estonia.

Due to the various interpretations of the term 'surrogacy', the author decided firstly to consider the concept of surrogacy meaning in different sources, to avoid misinterpretation of the concept of surrogacy in the further analysis. During the writing process, it was discovered that there are several different types of surrogacy. The surrogacy may be full, also called host or gestational or partial, also known as genetic or straight. In the case of full surrogacy, the surrogate gestates the couple's embryo, or an embryo created using donor gametes, and becomes pregnant using in vitro fertilization (IVF). In partial surrogacy, the surrogate uses her own cell and becomes pregnant through artificial insemination using donor or intended father's cells. Additionally, surrogacy may be divided into altruistic and commercial. According to altruistic surrogacy, surrogate can get only compensation due to pregnancy.

There are several people involved in the surrogacy process, whose rights may be violated. These people are surrogate, surrogate husbands, intended parents and the child. Although, due to the size of the research, the author decided not to analyze the rights of the surrogate spouse.

The right of people to have children is upheld by international law, provided that the rights of the other participants, i.e. the surrogate and the child, will not be violated. The surrogate consent can be also involuntary. Crime groups may use surrogate in human trafficking, regardless of whether the surrogacy is altruistic or commercial. The surrogate has the right to decide, but the unborn

child does not have such right. According to international law, every child has the right to know his or her parents. Although this right may be limited, if the biological parent or surrogate wished to close access to such information. Secondly, international law gives every child the right to acquire his or her parents' citizenship. However, in the case of cross-border surrogacy may arise problems in identifying parents of a child and, consequently, in identifying child's citizenship. If intended parents go to the country where the surrogacy is allowed and bring the born child back to their country where the surrogacy is prohibited, there may be problems in identifying the origin of child. Thirdly, the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on sale of children, child prostitution and child pornography and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, ratified and enforced by the Republic of Estonia, prohibit both the sale of a child and the transfer of a child. According to the second sentence of § 123 of the Constitution "when laws or other legislation of Estonia are in conflict with an international treaty ratified by the Riigikogu, provisions of the international treaty apply." The change of Estonian law acts in the way that the surrogacy will be possible, must be in accordance with the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

The position of the states about the surrogacy is not unambiguous. In some countries, commercial surrogacy is allowed, whereby surrogates may enrich and, as a rule, surrogate does not have right to leave born child, as the parents of the born child are intended parents. Although in the territory of the European Union altruistic surrogacy is preferred in order to prevent the child from being objectified, and the right to leave the child is left to his or her surrogate. According to Estonian law, surrogacy is punishable pursuant to criminal procedure. According to the provisions of the Penal Code, the medical staff is responsible and will be punished, if they made IVF and knew about woman's intention to give away the child after birth. In addition, other participants of surrogacy are responsible. According to Penal Code transfer of the child is kidnapping, that is punishable, as well as getting or giving away child on commercial base. According to Family Law Act "the woman who gives birth to a child is the mother of the child". Therefore, when the society is ready and decides to allow surrogacy, it will be necessary to change provisions related to the surrogacy in Penal Code and Family Law Act. In the author's opinion, the implementation of the surrogacy in Estonia is possible in case of changing national law acts and with condition surrogacy

is provided free of charge. Change of the Family Law Act's provision concerning the concept of a child's mother in such a way that the mother of the child is not only the woman who gave birth to the child, but the child's mother can also be biological mother, i.e. the woman whose cell was used to conceive a child. In that case, born child will not be transferred. It follows the prohibition of child trafficking, as set out in the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

During the research, the author concluded that the right of the intended parents for reproduction with a help of surrogacy, is protected by the right to respect for private and family life. Although this right is not absolute, this means that the government can interfere in accordance with the balance of public and private interests. Nowadays medical development allows couples or persons who wish to have a baby with surrogacy, but surrogacy is forbidden in Estonia. During the research, it was established that prohibition on surrogacy would not violate human rights. In the case of surrogacy, countries have a wide margin of appreciation, each country can independently decide to allow or to prohibit surrogacy, and under what conditions. The author also concluded that surrogacy is prohibited in Estonia due to the prevention of disputes of the origin of the child and child objectification, and protection of dignity of a woman. Thus, the absolute prohibition of surrogacy in the Republic of Estonia is considered as combating human trafficking.

KASUTATUD MATERJALIDE LOETELU

Teadusraamatud

1. Arden, M. (2015). *Human Rights and European Law. Building new legal orders*. Oxford: Oxford University Press.
2. Blair, D. M., Weiner, M. H., Stark, B., Maldonado, S. (2015). *Family law in the world community*. 3rd ed. S.I.: Carolina Academic Press.
3. Donnelly, J. (2013). *Universal human rights in theory and practice*. 3rd ed. New York: Cornell University Press.
4. *Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne*. (2017). /Toim. Ü. Madise, H. Kalmo, L. Mälksoo, R. Narits, P. Pruks, J. Raidla, P. Vinkla. Tallinn: Juura.
5. Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., Buckley, C., Harvey, P., Lafferty, M., Cumper, P., Arai, Y., Green, H. (2014). *Law of the European Convention of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
6. *Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne*. (2015). /Koost. P. Pikamäe, J. Sootak. Tallinn: Juura.
7. Maruste, R. (2004). *Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja -vabaduste kaitse*. Tallinn: Juura.
8. Mason, J. K., McCall Smith, R. A. (1996). *Õigus ja meditsiinieetika*. Tallinn: Juura.
9. Merino, F. (2010). *Adoption and surrogate pregnancy*. New York: Maple Press.
10. Nõmper, A., Sootak, J. (2007). *Meditsiiniõigus*. Tallinn: Juura.
11. Stevenson, A., Waite, M. (2011). *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Teadusartiklid

12. Appleton, S. F. (1990). Surrogacy Arrangements and the Conflict of Laws. – *Wisconsin Law Review*, Vol. 1990, Issue 2, 399–482.
13. World Health Organization. (2003). Assisted conception in developing countries – facing up to the issues. – *Progress in Human Reproduction Research*, Issue 63, 1–8.
14. Bromfield, N. F., Smith Rotabi, K. (2014). Global Surrogacy, Exploitation, Human Rights and International Private Law: A Pragmatic Stance and Policy Recommendations. – *Global Social Welfare*, Vol. 1, Issue 3, 123–135.

15. Brugger, K. (2012). International Law in the Gestational Surrogacy Debate. – *Fordham International Law Journal*, Vol. 35, Issue 3, 665–697.
16. Cohen, C. B. (1999). Selling Bits and Pieces of Humans to Make Babies: The Gift of the Magi Revisited. – *Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine*, Vol. 24, Issue 3, 288–306.
17. Ernits, M. (1996). Põhiõiguste mõiste ja tähtsus õigussüsteemis. – *Juridica*, Nr. 9, 463–471.
18. Fenton-Glynn, C. (2014). Review Article: Human Rights and Private International Law: Regulating International Surrogacy. – *Journal of Private International Law*, Vol. 10, No. 1, 157–169.
19. Fries, M. (2014). Cross-Border Surrogacy: Time for a Convention? – *Family Law and Culture in Europe: Developments, Challenges and Opportunities*. /Eds. K. Boele-Woelki, N. Dethloff, W. Gephart. Cambridge: Intersentia.
20. Hartzis, A. N. (2010). The Regulation of Surrogate Motherhood in Greece. – *SSRN Electronic Journal*.
21. Imrie, S., Jadvá, V. (2014). The long-term experiences of surrogates: relationships and contact with surrogacy families in genetic and gestational surrogacy arrangements. – *Reproductive biomedicine online*, Vol. 29, No. 4, 424–435.
22. Kriari, I., Valongo, A. (2016). International Issues regarding Surrogacy. – *The Italian Law Journal*, Vol. 2, Issue 2, 331–354.
23. Maruste, R. (1996). EIÕK staatus Eesti õigussüsteemis. – *Juridica*, Nr. 9. Tallinn: Juura, 474–478.
24. Mohapatra, S. (2012). Achieving Reproductive Justice in the International Surrogacy Market. – *Annals of Health Law*, Vol. 21, Issue 1, 191–200.
25. Mänd, J. (2016). Asendusemadusest tulenevate õigussuhete kvalifitseerimine Eesti rahvusvahelises eraõiguses. – *Juridica*, Nr. 5. Tallinn: Juura, 341–352.
26. Nicolas, P. (2014). Straddling the Columbia: a constitutional law professor's Musings on circumventing Washington State's criminal prohibition on compensated surrogacy. – *Washington Law Review*, Vol. 89: 1235, 1235–1309.
27. Ramsey, J. (2000). Regulating Surrogacy – A Contravention of Human Rights? – *Medical Law International*, Vol. 5, Issue 1, 45–66.
28. Smolin, D. M. (2010). Child Laundering and The Hague Convention on Intercountry Adoption: The Future and Past of Intercountry Adoption. – *University of Louisville law review*, Vol. 48: 441, 441–498.

29. Smolin, D. M. (2016). Surrogacy as the sale of children: applying lessons learned from adoption to the regulation of the surrogacy industry's global marketing of children. – *Pepperdine Law Review*, Vol. 43, Issue 265, 265–344.
30. Sootak, J. (1997). Lapsesoov ning lapse ja embrüo inimväärikus. Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadusest. – *Juridica*, Nr. 9. Tallinn: Juura, 455–461.
31. Sootak, J. (1997). Naise enesemääramisõigus ja loote eluõigus. Abordi kriminaalõiguslik regulatsioon. – *Juridica*, Nr. 2. Tallinn: Juura, 78–84.
32. Stark, B. (2011). Transnational Surrogacy and International Human Rights Law. – *ILSA Journal of International and Comparative Law*, Vol. 18, Issue 2, 369–386.
33. Vijay, M. (2014). Commercial Surrogacy Arrangements: The Unresolved Dilemmas. – *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. 3, 200–236.

Eesti õigusaktid

34. Karistusseadustik. RT I, 30.12.2017, 29; RT I 2001, 61, 364.
35. Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus. RT I, 28.12.2017, 35; RT I 1997, 51, 824.
36. Perekonnaseadus. RT I, 09.05.2017, 28; RT I 2009, 60, 395.
37. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. RT I, 20.04.2017, 21; RT I 2002, 35, 216.
38. Võlaõigusseadus. RT I, 31.12.2017, 8; RT I 2001, 81, 487.

Rahvusvahelised õigusaktid

39. Euroopa Inimõiguste ja Põhivabaduste kaitse konventsioon. RT II 2010, 14, 54.
40. Inimkaubandusvastane Euroopa Nõukogu konventsioon. RT II, 23.12.2014, 2.
41. Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. RT II 1995, 5, 31.
42. Lapse õiguste konventsioon. RT II 1996, 16, 56.
43. Lapse õiguste konventsiooni laste müüki, lasteprostitutsiooni ja -pornograafiat käsitlev fakultatiivprotokoll. RT II 2004, 23, 94.
44. Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll. RT II 2004, 7, 23.

45. Riikidevahelises lapsendamises lastekaitseks tehtava koostöö konventsioon. RT II 2001, 31, 157.
46. ÜRO Inimõiguste ülddeklaratsioon. 1948.

Välisriigi õigusaktid

47. California Family Code. Kättesaadav: https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=FAM&division=12.&title=&part=7.&chapter=&article (28. aprill 2018).
48. Canada Assisted Human Reproduction Act. S.C. 2004, c. 2. 29.03.2004.
49. Children Act 1989. 16.11.1989.
50. Civil Partnership Act 2004. 18.11.2004.
51. Federalnij zakon ob osnovah ohranõ zdorovja graždan v Rossijskoi Federatsii. 21.11.2011/ 323-Ф3.
52. Human Fertilisation and Embryology Act 2008. 13.11.2008.
53. Semejnõi kodeks Rossijskoi Federatsii. 29.12.1995/ 223-Ф3.
54. Simejnõi Kodeks Ukraini. 10.01.2002.
55. South Africa Children's Act 38 of 2005. 01.04.2010.
56. Surrogacy Arrangements Act 1985. 16.07.1985.
57. The Dutch Penal Code. Adopted 03.03.1881; updated by amendment up to 1994.

Eesti kohtulahendid

58. RKHKo 3-3-1-77-14.

Muud kohtulahendid

59. *Handyside v. United Kingdom*, no. 5493/72, ECHR 1976.
60. *Barthold v. Germany*, no 8734/79, ECHR 1985.
61. *Groppera Radio AD and others v. Switzerland*, no 10890/84, ECHR 1990.
62. *Moustaquim v. Belgium*, no 12313/86, ECHR 1991.
63. *Funke v. France*, no 10828/84, ECHR 1993.

64. *Slivenko and Others v. Latvia*, no 48321/99, ECHR 2002.
65. *Boso v. Italy*, no 50490/99, ECHR 2002.
66. *Pretty v. United Kingdom*, no 2346/02, ECHR 2002.
67. *Odievre v. France*, no 42326/98, ECHR 2003.
68. *Dickson v. United Kingdom*, no 44362/04, ECHR 2007.
69. *Evans v. the United Kingdom*, no 6339/05, ECHR 2007.
70. *S. H. and others v. Austria*, no 57813/00, ECHR 2011.
71. *Genovese v. Malta*, no 53124/09, ECHR 2011.
72. *Godelli v. Italy*, no 33783/09, ECHR 2012.
73. *Mennesson v. France*, no. 65192/11, ECHR 2014.
74. *Labassee v. France*, no. 65941/11, ECHR 2014.
75. *D. and Others v. Belgium*, no 29176/13, ECHR 2014.
76. *H and B v. S*, EWFC 36, England and Wales High Court 2015.
77. *Paradiso and Campanelli v. Italy*, no. 25358/12, ECHR 2017.

Muud allikad

78. Brunet, L., Carruthers, J., Davaki, K., King, D., Marzo, C., McCandless, J. (2013). *A comparative study on the regime of surrogacy in EU Member States*. Brussels: European Parliament.
79. Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. (1997). Council of Europe.
80. Eesti Keele Instituudi Eesti keele seletav sõnaraamat. Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/ekss/> , 30. november 2017.
81. Eesti Naistearstide Selts. (2012). Asendusemadus. – *Eesti Naistearstide seltsi seisukohad*, 15. veebruar. Kättesaadav: <http://www.ens.ee/file/4/download?token=aN2tNWSk> , 30. november 2017.
82. Eesti Naistearstide Seltsi töörühm. (2012). Sünnitusabi ja günekoloogia eriala arengukava aastani 2020. Kättesaadav: <https://www.ammaemand.org.ee/wp->

content/uploads/2013/09/S%C3%BCnitusabi_g%C3%BCnekoloogia_arengukava.2012.pdf , 15. detsember 2017.

83. Eesti Statistikaamet. Tabel RV030: sündid, surmad ja loomulik iive. Kättesaadav: http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RV030&ti=S%DCNNID%2C+SURMAD+JA+LOO+MULIK+IIVE&path=../Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ ja_koosseis/02Demograafilised_pehinaitajad/&lang=2 , 06. veebruar 2018.
84. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne. Kättesaadav: <https://www.just.ee/et/eesti-vabariigi-pohiseaduse-juriidilise-ekspertiisi-komisjoni-lopparuanne> , 11. märts 2018.
85. Ereht, E., Leemets, T., Mäearu, S., Raadik, M. (2013). *Eesti õigekeelsussõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
86. Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. (1997). Council of Europe.
87. *Final Act of the international conference of human rights*, Teheran, 22. aprill – 13. mai 1968. New York: United Nations.
88. *Hague Conference on Private International Law. The Desirability and feasibility of further work on the parentage/surrogacy project*. (2014). Preliminary Document, no 3, annex A, i.
89. Haller-Kikkatalo, K., Sarapik, A., Salumets, A., Uibo, R. (2009). Autoimmuunsus ja naise viljatus I. Soodumus autoimmuunsete reaktsioonide tekkeks. – *Eesti Arst*, 88 (1), 14–19.
90. Hammarberg, T., Belembaogo, A. (2005). Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. – *Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas*. Tallinn: Lastekaitse Liit, 16–29.
91. Hanski, R., Suksi, M. (2001). *Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse*. Tallinn: Õigustõlkebüroo Interlex.
92. Jaggo, O., Olle, V., Paal, K. (2003). *Meditšiiniõiguse kommentaarid*. Tartu: Eesti Patsientide Nõukoda.
93. Jõerand, R. (2015). Eesti naised sõidavad välismaale asendusemadelt lapsi saama. – *Pealinn*, 02. november. Kättesaadav: <http://www.pealinn.ee/koik-uudised/eesti-naised-soidavad-valismaale-asendusemadelt-lapsi-saama-n155982> , 09. veebruar 2018.
94. Ibrus, K. (2009). Asendusemadus saab seaduslikuks. – *Eesti Päevaleht*, 21. august. Kättesaadav: <http://epl.delfi.ee/news/eesti/asendusemadus-saab-seaduslikuks?id=51175968> , 23. jaanuar 2018.

95. International Social Service. (2016). Call for Action 2016. Urgent need for regulation of International surrogacy and artificial reproductive technologies. Kättesaadav: http://www.iss-ssi.org/images/Surrogacy/Call_for_Action2016.pdf , 19. veebruar 2018.
96. Karistusseadustiku eelnõu seletuski. 1999. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c321fb1-dc00-3e2a-aef2-a88bef6d0f5c/Karistusseadustik> , 13. märts 2018.
97. Kergandberg, E., Sootak, J. (1997). *Tekste meditsiiniõigusest I. Meditsiinieetika*. Tartu: Juristide Tõenduskeskus.
98. Komisjon on valmis asendusemadust piirangutega seadustama. (2015). /Toim. A. Krjukov. – *Eesti Rahvusringhääling*, 16. oktoober. Kättesaadav: <http://www.err.ee/547405/komisjon-on-valmis-asendusemadust-piirangutega-seadustama> , 30. november 2017.
99. Luts, M., Sootak, J. (1998). *Tektse meditsiiniõigusest II. Kunstliku viljastamise ja embriokaitse seadus. Kommenteeritud väljaanne*. Tartu: Sihtasutus Iuridicum.
100. Mihelson, H., Mäekivi, M. (2017). Riigikogu arutles juba mitmendat korda asendusemaduse üle. – *Postimees*, 05. juuni. Kättesaadav: <https://www.postimees.ee/4135199/riigikogu-arutles-juba-mitmendat-korda-asendusemaduse-ule> , 30. november 2017.
101. Oja, L. (2013). Riigikogu kantselei õigus- ja arendusosakond. Reproduktiivõigused – asendusemadus Eestis. – *Teemaleht*. Nr. 16. Kättesaadav: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Teemaleht_16_2013.pdf , 05. veebruar 2018.
102. Parliamentary Assembly. Children's rights related to surrogacy. 21.09.2016. Kättesaadav: <http://website-pace.net/documents/19855/2463558/20160921-SurrogacyRights-EN.pdf/a434368b-2530-4ce4-bbc0-0113402749b5> , 19. veebruar 2018.
103. Report of human artificial procreation. (1989). Strasbourg: Council of Europe Press. Kättesaadav: [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Texts_and_documents/INF_2014_5_vol_II_textes_%20CoE_%20bio%C3%A9thique_E%20\(2\).pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Texts_and_documents/INF_2014_5_vol_II_textes_%20CoE_%20bio%C3%A9thique_E%20(2).pdf) , 28. veebruar 2018.
104. *Report of the international conference on population and development*, Kairo, 5–13 september 1994. United Nations. Kättesaadav: <http://www.un.org/popin/icpd/conference/offeng/poa.html> , 23. jaanuar 2018.
105. Riigikogu IX koosseis. Seaduseelnõu ja seletuskiri 119 SE I, § 144 seletuskiri. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/download/5dc2a0c4-864b-31e6-bbb1-b888d0f999d0> , 25. detsember 2017.
106. Sotsiaalministeerium. (2007). Arengukava "Viljatusravi toetamine 2007-2010" ja "Viljatusravi toetamise rakenduskava 2007-2010" täitmise aruanne 2007. Kättesaadav:

- <http://rahvatervis.ut.ee/bitstream/1/145/1/ViljatusraviArengekavaAruanne2007.pdf> , 03. märts 2018.
107. Sotsiaalministeerium. (2011) Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020. Kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf , 22. veebruar 2018.
108. The use of Council of Europe treaties in the case-law of the European Court of Human Rights. (2011). ECHR. Research division. Kättesaadav: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_treaties_CoE_ENG.pdf , 11. märts 2018.
109. Tikk, A. (2009). Arvo Tikk: eelarvamuste köidikuis asendusemadus. – *Postimees*, 16. juuni. Kättesaadav: <http://arvamus.postimees.ee/132127/arvo-tikk-eelarvamuste-koeidikuis-asendusemadus> , 30. november 2017.
110. Tonsiver, T., Ehrenberg, A., Ringmets, I., Lepik, K., Saare, K., Kiivet, R.-A. (2014). Kehaväline viljastamine Eestis: efektiivsus ja kulud. – *Eesti Arst*, Nr. 93(3), 143–150.
111. The parentage/surrogacy project. (2011–2017). Hague Conference on Private International Law. Kättesaadav: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy> , 03. jaanuar 2018.
112. Õiguskantsleri kantselei. (2010). *Õiguskantsleri 2009. aasta tegevuse ülevaade*. Tallinn: Õiguskantsleri kantselei. Kättesaadav: <http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/Ylevaade%202009.pdf> , 19. detsember 2017.
113. Van Loon, J. H. A. (1990). Report of intercountry adoption. – *Proceedings of the Seventeenth Session (1993) - Adoption co-operation*, 15–101.
114. Venesaar, M. (2013). Eesti Arstide Liidu eetikakonverents “Sünd – õnn või õigus”. – *Eesti Arst*, Nr. 92(2), 106–107.
115. Väari, E., Kleis, R., Silvet, J., Paet, T., Rehema, T. (2016). *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
116. Zhyla, O. (2009). More women in Ukraine want to be surrogate mothers. – *Day*, 15. detsember. Kättesaadav: <https://day.kyiv.ua/en/article/close/more-women-ukraine-want-be-surrogate-mothers> , 19. veebruar 2018.